

CENTRUM METODYCZNE POMOCY PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNEJ

Zeszyty metodyczne

8

*Szkoła wobec
mobilności zawodowej
rodziców i opiekunów*

Niezbędnik nauczyciela

CENTRUM METODYCZNE POMOCY PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNEJ

Zeszyty metodyczne

8

*Szkoła wobec
mobilności zawodowej
rodziców i opiekunów*

Niezbędnik nauczyciela

Redakcja:
Ewa Kozdrowicz
Bartłomiej Walczak

WARSZAWA 2008

© Copyright by Centrum Metodyczne
Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej
Warszawa 2008

Wydawca:
Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej
00-644 Warszawa, ul. Polna 46 A
tel. 0 22 825 44 51 do 53, tel./fax 0 22 825 83 15
e-mail: wydawnictwa@cmppp.edu.pl
<http://www.cmppp.edu.pl>

ISBN 978-83-60475-41-6

Publikacja finansowana w ramach rządowego programu „Bezpieczna i Przyjazna Szkoła”
wdrażanego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

Drukarnia:

Spis treści:

Wprowadzenie	5
Bartłomiej Walczak – Migracje rodzicielskie	7
Ewa Kozdrowicz – Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej	21
Hanna Tomaszewska – Poznawanie rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej	37
Anna Zielińska – Szkoła wobec wyjazdów do pracy za granicę rodziców małoletnich uczniów. Aspekty prawne	55

Wprowadzenie

Przynajmniej od schyłku XIX wieku, Polska należy do czołówki europejskich krajów emigracji zarobkowej. Nawet w okresie między zakończeniem drugiej wojny światowej a przełomem 1989, ograniczenia międzynarodowej mobilności były względne – polscy pracownicy wykorzystywali wszystkie furtki uchylane (świadomie lub nieświadomie) przez władze. Migracja zarobkowa w latach osiemdziesiątych, sięgająca powyżej 2 milionów osób, bez wątpienia była zjawiskiem masowym. Stopniowe znoszenie ograniczeń administracyjnych w latach dziewięćdziesiątych, wraz z bardzo wysoką stopą bezrobocia, przyczyniło się do utrzymania stałego poziomu odpływu migracyjnego. W spisie powszechnym z 1988 roku „zabrakło” ok. 2% populacji, w 2002 – 1,8%. Można zatem dyskutować, czy 1 maja 2004 to data faktycznie wyznaczająca zwrot w migracjach zarobkowych Polaków, czy kolejny etap stopniowo narastającego zjawiska. Wydaje się, że otwarcie rynków pracy niektórych krajów UE15 było okazją do zalegalizowania nielegalnych migracji zarobkowych, odbywanych pod pozorem wyjazdów turystycznych; nawiasem mówiąc tradycja wykorzystywania takiego kamuflażu do zarabkowania to dość oczywista spuścizna polityki migracyjnej PRL.

Nowa migracja ma jednak sporo cech, różniących ją od poprzednich, co pokazuje w swoim tekście B. Walczak. Cechy te w istotny sposób różnicują oddziaływania procesów migracyjnych na funkcjonowanie rodziny – znaczenie ma tu szczególnie struktura migracji a także organizacja opieki nad dzieckiem. Umasowienie migracji poakcesyjnych, wyraża się szczególnie w fakcie wytworzenia nowych centrów emigracyjnych. Te nowe „mateczniki” migranckie charakteryzują się niższym poziomem przygotowania dla wyzwań stwarzanych przez mobilność zawodową, tak z punktu widzenia rodziny, jak i instytucji wychowawczych i edukacyjnych. Kolejne, proponowane opracowania uwzględniają psychopedagogiczne aspekty rozłąki migracyjnej (E. Kozdrowicz), możliwości poznawania sytuacji szkolnej i rodzinnej dzieci z tych rodzin (H. Tomaszewska) a także aspekty prawne związane z wyjazdami za granicę rodziców, związane z edukacją, opieką i pomocą psychologiczno-pedagogiczną (A. Zielińska).

Mamy nadzieję, że niniejszy zeszyt stanie się praktyczną pomocą dla praktyków: nauczycieli, pedagogów i administracji szkolnej w pracy z uczniami z rodzin migracyjnych, a także pozwoli na wyeliminowanie niektórych nieuzasadnionych i szkodliwych przekonań funkcjonujących w dyskursie publicznym. Mobilność zawodowa rodziców i opiekunów, jak również emigracje i reemigracje samych uczniów są zjawiskiem, które najprawdopodobniej pozostanie powszechnym doświadczeniem społecznym. Stąd potrzeba wypracowania procedur i narzędzi, jak również obiektywnego i rzetelnego opisu zjawiska pozostaje aktualna.

Autorzy

Bartłomiej Walczak

Migracje rodzicielskie

Wiek XX nazywano wiekiem migracji. Jest w tym stwierdzeniu nieco przesady – człowiek migrował zawsze, i trudno upierać się, że dopiero w późnej epoce przemysłowej odkręcił się kurek z migrantami. Znacząca większość historii *homo sapiens* to gospodarka zbieracko-łowiecka, wymuszająca ciągłe wędrówki. Kilka tysięcy lat względnej stabilności gospodarki rolniczej, rozpoczętej rewolucją neolityczną (dla większości obszarów Europy ok. 4,5 tys. lat p.n.e.) zakończyło się w Europie na przełomie XVIII i XIX wieku rewolucją przemysłową, która wypchnęła ludzi z ich dotychczasowych siedlisk i wymusiła migracje do miast. Trudno zatem mówić o nagłej erupcji zjawiska, ale z drugiej strony w stwierdzeniu o epoce migracji jest sporo prawdy. ONZ ocenia, że rokrocznie na całym świecie migruje ponad 100 milionów ludzi, niemal trzy wielkości populacji Polski, a szacunki te uwzględniają jedynie permanentne migracje przesiedleńcze. Otwarcie rynków Wielkiej Brytanii i Irlandii dla polskich pracowników 1 maja 2004 roku, rzeczywiście w pewnym stopniu umasowiło migracje zarobkowe, choć trzeba pamiętać, że szacunki mówią, że w latach osiemdziesiątych migrowało 2,2–2,35 mln Polaków. W istocie trudno ocenić rzeczywistą skalę migracji poakcesyjnych. Przykładowo szacuje się, że być może nawet 40% pracowników w Anglii to wcześniejsi, nielegalni emigranci, którzy po 1 maja 2004 jedynie zalegalizowali swój pobyt. Jednak duży odpływ migracyjny jest faktem. GUS szacuje, że pod koniec 2007 roku powyżej trzech miesięcy za granicą przebywało 2270 tys. Polaków, z tego 1860 tys. w krajach Unii Europejskiej. Wyjeżdżał niemal co dziesiąty Polak w wieku produkcyjnym, po uwzględnieniu reemigracji i powrotów, ubytek ludności w wieku 15 lat i więcej wyniósł 3,3%. Gdybyśmy chcieli podsumować najważniejsze cechy migracji poakcesyjnych, należałoby wymienić:

- **Skrócenie czasu migracji**, dominacja wyjazdów sezonowych i krótkookresowych. Więcej na ten temat w charakterystyce migracji rodzicielskich.
- **Powstanie nowych centrów migracyjnych** – województwa tradycyjnie wysyłające najwięcej pracowników (Opolszczyzna, Podlasie) ustępują pola nowym rezerwuom migracyjnym. Widoczne jest przeniesienie ciężaru z rejonów zdominowanych przez rolnictwo. W statystykach zaczynają być widoczne województwa centralne (zwłaszcza mazowieckie i wielkopolskie) oraz północnozachodnie (zachodniopomorskie). Zmiany te kształtowane są z jednej strony geograficzną bliskością zagranicznych rynków pracy (stąd np. zachodniopomorskie), z drugiej – dostępnością pracy na lokalnym rynku.
- **Zmiana hierarchii krajów przyjmujących**. Alokacja migrantów po 1 maja 2004 i w kolejnych latach zmieniła się drastycznie. Wielka Brytania zdeklasowała Niemcy, tradycyjnie przyjmujące najwięcej pracowników z Polski. Obecnie Niemcy pozostają na drugim miejscu, przed Irlandią – także nowym krajem docelowym dla naszych rodaków. W największym stopniu spadła migracja transatlantycka, zwłaszcza do USA.

Konteksty teoretyczne

W socjologicznych, antropologicznych i demograficznych analizach migracji dominują dwa, przyjmowane raczej *implicite*, założenia. Po pierwsze przekonanie, że ludzie są z natury niemobilni, więc migracja wytrąca ich z naturalnego stanu równowagi, a podjęcie decyzji migracyjnej wymaga bardzo silnej motywacji. Po drugie założenie, że motywacja ta wynika z pobudek ekonomicznych. Nietrudno wykazać, że zwłaszcza drugie założenie jest w jakiejś mierze błędne – chociaż motywacja ekonomiczna odgrywa tutaj istotną rolę, decyzje migracyjne mogą wynikać z potrzeby zaspokajania podstawowych potrzeb jak w przypadku uchodźców lub – co jest bardziej adekwatne do interesującej nas problematyki – z potrzeby samorealizacji, rozwoju zawodowego czy zdobycia uznania społecznego. Czasem migracja jest wpisana w kulturę lokalną lub zawodową i stanowi po prostu etap rozwoju kariery społecznej i zawodowej. Przykładem mogą być okresowe migracje (stypendia, staże) pracowników naukowych wyższych uczelni.

W literaturze naukowej można znaleźć liczne i złożone klasyfikacje migracji. Wyróżnia się migracje dobrowolne, przymusowe, spontaniczne, planowane, zarobkowe, rodzinne, matrymonialne, polityczne, religijne, osiedleńcze, stałe, okresowe, sezonowe, wahadłowe, niepełne, wewnętrzne, zewnętrzne, kontynentalne, zamorskie, regionalne, legalne, nielegalne, masowe, grupowe, indywidualne i przynajmniej kilkanaście innych typologii. Nas interesuje specyficzny typ mobilności przestrzennej: okresowe zarobkowe wyjazdy zagraniczne oraz specyficzny typ migrantów: rodzice i opiekunowie dzieci w wieku szkolnym. Tacy migranci nie dążą do stałej, permanentnej zmiany miejsca zamieszkania. Ich dom pozostaje w kraju wysyłającym, kraj przyjmujący jest jedynie miejscem, w którym można zarobić albo podnieść swoje kwalifikacje. Migracje rodzicielskie wynikają z racjonalnej decyzji i nie są zwykle planowane na długi okres czasu – wpisują się w cykl życia rodziny. Migranci to „ludzie na huśtawce”: nie zapuszczają korzeni w kraju przyjmującym, ale też nie zawsze mogą zaprzestać cyklu migracyjnego, kiedy potrzeby własne i ich rodzin wypychają ich ponownie za granicę (Jaźwińska, Okólski, 2001). Jednak warto zauważyć, że gros migracji rodzicielskich to migracje krótkotrwałe, o charakterze sezonowym lub sporadycznym (np. jeden wyjazd dwumiesięczny w ciągu trzech lat). W bardziej niekorzystnych sytuacjach są rodziny migracyjne o długim czasie rozłąki.

W niektórych rejonach wysoki poziom bezrobocia wymusza migrację o charakterze praktycznie stałym, wyznaczanym bezrobociem na lokalnym, wysyłającym rynku pracy. W takiej sytuacji rozłąka staje się chroniczna lub permanentna. Trudno jednak oszacować, w ilu rodzinach rozłączonych chronicznie, migracja wynikała z rzeczywistych potrzeb, a w ilu była nieformalnym usankcjonowaniem rzeczywistego rozpadu związku, taką specyficzną formą separacji. (Statystycznym) faktem jest, że czas wieloletnich migracji zarobkowych odchodzi w przeszłość. Niskie koszty przejazdów i brak barier administracyjnych

(np. wiz) sprawia, że nie ma już konieczności przebywania w kraju docelowym przez kilka lat, tak jak miało to miejsce w przypadku migracji do USA w latach 70tych i 80tych. Dodatkowo wysokie koszty utrzymania w krajach przyjmujących sprawiają, że bardziej opłacają się krótkotrwałe wyjazdy, które można przeżyć dzieląc pokój z kilkoma innymi migrantami, korzystając z zapasów przywiezionych z Polski. Badania potwierdzają tę prawidłowość: średni czas migracji faktycznie jest istotnie krótszy.

Rodzina migracyjna jako rodzina sieroca?

W jakim kontekście warto rozważać wpływ migracji zarobkowych na rodzinę? Media zwykły przyrównywać rodzinę migracyjną do rodziny monoparentalnej, a nawet sieroczej – wskazuje na to nieszczęsny neologizm „euro-sieroctwo”. A jednak rodzina migracyjna nie jest rodziną rozbitą, oczywiście jeśli pominąć przypadki „separacji”. W przypadku decyzji migracyjnej nie powinien wystąpić traumatyzujący efekt odrzucenia, widoczny np. po rozwodzie. Rozłąka zazwyczaj nie ma charakteru permanentnego i nie wyklucza kontaktu rodzica-migranta z dzieckiem. Bardziej właściwe wydaje się zatem rozważanie konsekwencji w kontekście badań nad rodzinami rozłączonymi z powodu specyfiki zawodu rodzica, tak jak np. w analizie rodzin marynarskich. Nawiasem mówiąc, w pedagogice funkcjonuje pojęcie **sieroctwa migracyjnego**. Oznacza przekazanie dziecka pod pieczę zastępczą, wobec niewydolności wychowawczej rodziny przebywającej na migracji. Jest to zatem szczególny przypadek sieroctwa społecznego. Nie ulega jednak wątpliwości, że nazywanie ogółu dzieci z rodzin migracyjnych (euro-)sierotami jest nonsensem. Po pierwsze, dlatego, że migracja nie oznacza automatycznie zaburzenia więzi między rodzicem – migrantem a dzieckiem (nie wspominając o drugim rodzicu, zazwyczaj pozostającym w domu). Formalnie rzecz biorąc, o sieroctwie możemy mówić wtedy, kiedy dziecko jest przekazane pod opiekę rodziny zastępczej lub placówki opiekuńczo-wychowawczej. Jak podaje Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej liczba umieszczeń dzieci w pieczy zastępczej z powodu wyjazdu rodziców w 2007 roku wyniosła 1299, z czego 1014 zostało przekazanych rodzinom zastępczym, pozostałe 285 placówkom. Wynika z tego, że prasowe doniesienia o grubo ponad stu tysiącach „euro-sierot” są ogromną przesadą. Z drugiej strony – jak zobaczymy dalej, – jeśli autorzy takich szacunków mają na myśli wszystkie dzieci z rodzin migracyjnych, liczby te są bardzo (bo mniej więcej dziesięciokrotnie) niedoszacowane.

Jest jeszcze jeden, ważniejszy powód, dla którego słowo „euro-sieroctwo” powinno zniknąć z dyskursu publicznego, nie wspominając o profesjonalnym języku. Jest to pojęcie wysoce pejoratywne, oznaczające – jeśli odczytać je dosłownie – że migranci są „rodzicami sierot” (sic!). Stygmatyzacja migrantów ma określone konsekwencje:

- Po pierwsze, większość decyzji migracyjnych to racjonalne działania, podejmowane dla podniesienia jakości życia (czasem dla osiągnięcia minimum egzystencji) rodziny. W większości przypadków emigrant działa dla dobra swoich bliskich, utożsamianie go z czynnikiem destrukcyjnym jest po prostu niesprawiedliwe.
- Po drugie, stygmatyzacja zamyka drogę do działań diagnostycznych i pomocowych. Jeśli w ogólnym odbiorze migranci będą postrzegani jako jednostki egoistyczne, dbające tylko o pieniądze, informacja o migracji ojca lub matki nie wyjdzie poza obręb rodziny. Nikt nie przyzna się, że jest „rodzicem sieroty”, żadne dziecko łatwo nie wskaże na swoje „sieroctwo”. Proces ten utrudni wydatnie uważną obserwację dzieci z rodzin migracyjnych dla przeciwdziałania ewentualnym negatywnym następstwom rozłąki.

Tabela 1. Porównanie rodzin migracyjnych i monoparentalnych

RODZINA MIGRACYJNA	RODZINA MONOPARENTALNA (w tym rozbita i sieroca)
Rozłąka wynika z działań podejmowanych dla dobra rodziny jako całości	Rozłąka jest efektem rozpadu rodziny
Rozłąka ma charakter ograniczony czasowo	Rozłąka jest permanentna
Kontakt z migrującym rodzicem jest zależny od kwestii technicznych	Kontakt z drugim rodzicem jest albo niemożliwy, albo uzależniony od orzeczenia sądu i emocjonalnej relacji pomiędzy rodzicami
Nie występuje efekt odrzucenia	Występuje efekt odrzucenia lub trauma utraty kogoś bliskiego

Charakterystyka migracji rodzicielskich

Regułą jest, że w strumieniu migracyjnym dominują mężczyźni. Przeciętnie na 100 osób migrujących po 1 maja 2004, sześćdziesiąt pięć to panowie. Jednak w przypadku migracji rodzicielskich udział mężczyzn wzrasta: jeśli weźmiemy pod uwagę wszystkie wyjazdy trwające powyżej dwóch tygodni, przeciętny udział ojców wyniesie ok. 73%¹; jeśli ograniczymy się do trwających powyżej dwóch miesięcy (czyli tego, co zazwyczaj definiuje się jako migracje), odsetek ten wzrośnie mniej więcej o jeden punkt procentowy.

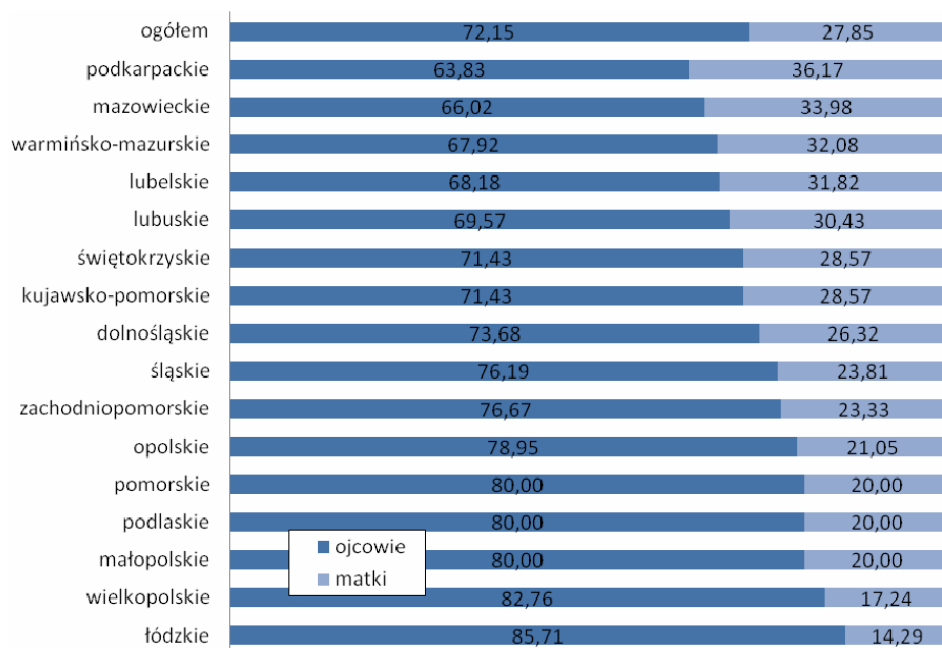
¹ Prezentowane tu dane pochodzą z ogólnopolskiego badania sondażowego realizowanego we współpracy z Biurem Rzecznika Praw Dziecka i odnoszą się do uczniów w przedziale wiekowym 9–18 lat.

Tabela 2. Udział mężczyzn w strumieniu migracyjnym

TYP MIGRACJI	UDZIAŁ MĘŻCZYZN W STRUMIENIU MIGRACYJNYM
Ogół migracji	65%
Wszystkie migracje rodzicielskie	72%
Migracje rodzicielskie powyżej 2 miesięcy	73%

Źródło: Grabowska-Lusińska, Okólski, 2008, s. 60–62 oraz badania własne²

Zjawisko to jest zróżnicowane regionalnie. Widać tu pewne tendencje: regiony o dużych tradycjach migracyjnych wysyłają mniej matek a więcej ojców. W nowych rezerwarach migracyjnych udział kobiet jest wyższy. Co ciekawe, nie zależy to od stopy bezrobocia, a zatem mamy tu zjawisko kształtowane czynnikami społecznymi, nie kulturowymi.

Wykres 1. Udział ojców i matek w migracjach rodzicielskich w podziale na województwa

² Dane prezentowane w pozostałych zestawieniach pochodzą z badań własnych.

Widać związek długości wyjazdu z płcią rodzica-migranta. Ojcowie migrują częściej i na dłużej. Nawet po uwzględnieniu migracji sezonowych, (poniżej dwóch miesięcy) średnia dla mężczyzn wynosi ok. 7 miesięcy, natomiast dla kobiet – 5. Blisko połowa wyjazdów kobiet nie przekracza dwóch miesięcy – a zatem granicy zazwyczaj przyjmowanej jako wyznacznik migracji. Kolejne 30% mieści się w zakresie od dwóch do sześciu miesięcy. Generalnie rzecz biorąc niemal 70% respondentów, których matki migrowały w ciągu trzech lat poprzedzających badanie wskazało, że rozłąka ta łącznie nie przekroczyła pół roku (migracje mogły występować kilkakrotnie). Mniej niż jedna dziesiąta migracji matek trwa dłużej niż rok. Wyjazdy ojców odznaczają się podobną charakterystyką, choć częściej pojawiają się wyjazdy długotrwałe (powyżej jednego roku), które istotnie podwyższają średnią.

Tabela 3. Łączny czas nieobecności w ciągu trzech lat poprzedzających badanie

Czas nieobecności	Kobiety (%)	Mężczyźni (%)
do 2 mies.	48,1	39,5
powyżej 2 do 6 mies	30,9	34,5
powyżej 6 do 12 mies.	12	11,7
powyżej 12 mies.	9	14,3
100%=	210	504

Długość migracji jest wyraźnie skorelowana z poziomem bezrobocia. I tak, o ile możemy powiedzieć, że udział mężczyzn i kobiet w strumieniu migracji rodzicielskich zależy od lokalnej kultury migracyjnej, o tyle długość wyjazdu jest warunkowana czynnikami ekonomicznymi, a szczególnie sytuacją na rynku pracy. Badania nad migracjami pokazują, że do najsilniejszych czynników wypychających należy podaż pracy w kraju pochodzenia migrantów. Dodatkowym czynnikiem zwiększającym poziom migracji są tzw. tradycje migranckie, czyli wiedza właściwa osób pochodzących z rejonów, w których wyjazdy były już wcześniej popularnym sposobem zarobkowania. Taka wiedza to przede wszystkim kapitał kontaktów za granicą i znajomość zagranicznych rynków pracy. Z drugiej strony trzeba pamiętać, że do umasowienia migracji potrzebne jest współoddziaływanie czynników przyciągających – w omawianym przypadku był to niedobór zasobów ludzkich na rynkach pracy EU15. Nawiasem mówiąc, w ekonomii popularna jest teoria tzw. dualnych rynków pracy, która mówi o tym, że imigranci są zawsze zatrudniani na „wtórnym” rynku pracy – charakteryzującym się niższym poziomem płac i mniejszymi wymaganiami kwalifikacyjnymi; bardzo często poniżej kompetencji posiadanych przez imigrantów. Jak widać w poniższej tabeli, struktura migracji rodzicielskich jest istotnie zależna od poziomu bezrobocia w poszczególnych województwach.

Tabela 4. Stopa bezrobocia a struktura migracji rodzicielskich w podziale na województwa

Województwo	Średnia stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 2004–2007	Udział (%) uczniów, których matka migrowała	Udział (%) uczniów, których ojciec migrował
Dolnośląskie	16,3	3,9	10,8
Kujawsko-pomorskie	20,1	4,4	11,0
Lubelskie	15,8	5,1	10,9
Lubuskie	20,5	5,3	12,2
Łódzkie	15,9	1,3	7,9
Małopolskie	12,2	2,2	9,0
Mazowieckie	12,4	1,9	3,8
Opolskie	16,7	3,1	11,7
Podkarpackie	17,1	9,4	16,6
Podlaskie	13,9	2,5	10,1
Pomorskie	16,7	2,7	10,9
Śląskie	13,6	2,7	8,6
Świętokrzyskie	18,9	6,6	16,4
Warmińsko-mazurskie	24,8	9,2	19,5
Wielkopolskie	12,6	1,5	7,3
Zachodniopomorskie	22,8	7,4	24,5

Źródło: GUS i badania własne

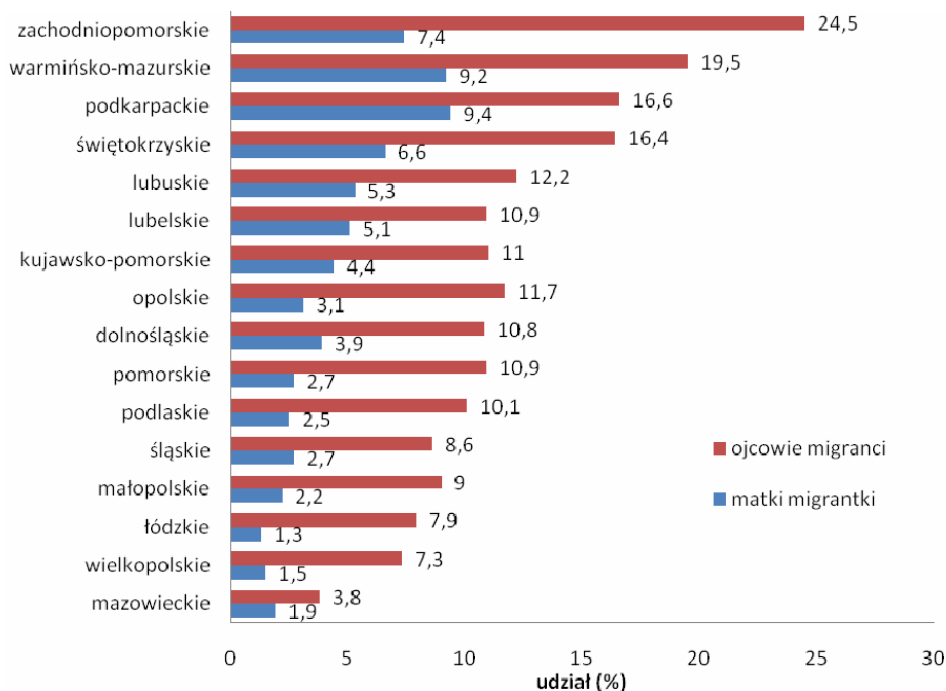
Skala migracji rodzicielskich

Jak już wspomniano, skala migracji po akcesji do Unii Europejskiej jest znacząca. I jakkolwiek jest to głównie migracja młodych ludzi, co może wynikać z bardzo wysokiego bezrobocia wśród osób wchodzących na rynek pracy, poziom migracji wśród rodziców też należy do znaczących. Szacujemy, że **w ciągu ostatnich trzech lat na czasową migrację (bez sezonowych) zdecydowała się matka mniej więcej co dwudziestego i ojciec co dziesiątego ucznia**. Jeśli uwzględnimy wyjazdy sezonowe okaże się, że okresowej rozłąki z przynajmniej jednym

rodzicem doświadczyło między 26 a 29%³ uczniów w przedziale wiekowym 9–18 lat. Przyjrzyjmy się teraz regionalnemu zróżnicowaniu skali migracji.

Jak widać, dominują nowe rezerwuary migracyjne, a zatem te rejony Polski, które bądź to charakteryzują się bliskością zagranicznych rynków pracy, bądź to wysokim poziomem bezrobocia. Tradycyjne mateczniki migracyjne – Opolszczyzna i Podlasie lokują się poniżej średniej ogólnopolskiej. Najmniejszy udział migrujących rodziców znajdziemy w województwach centralnych: mazowieckim, łódzkim i wielkopolskim, które charakteryzują się w miarę korzystnym poziomem podaży pracy na lokalnym rynku.

Wykres 2. Udział matek-migrantek i ojców-migrantów w podziale na poszczególne województwa. Uwzględniono wyłącznie migracje przekraczające 2 miesiące

³ W przypadku sondaży, w których na podstawie obserwacji niewielkiej próbki oceniamy znacznie większą populację, wyniki odnoszone do całej populacji (tu: uczniów w wieku 9–18 lat) podajemy w przedziałach dla określonego tzw. poziomu ufności. Standardowo przyjmuje się 95% poziom ufności. Oznacza to, że mamy 95 szans na 100, że poszukiwana przez nas liczba (np. liczba uczniów, którzy doświadczyli okresowej rozłąki z przynajmniej jednym rodzicem) mieści się w podanym przedziale.

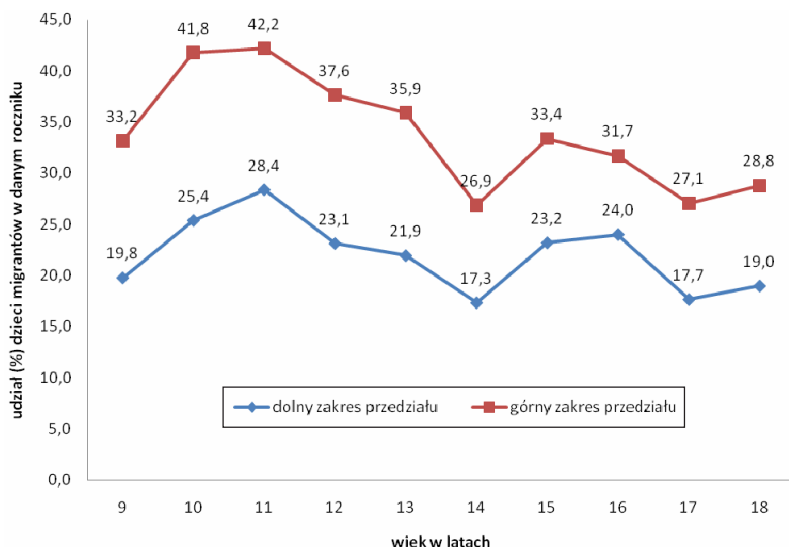
Uwaga! Podanych tu wskaźników nie należy traktować jako aktualnej stopy zjawiska. Podaję tu zsumowane wskaźniki dla trzech lat, a dokładniej **liczbę uczniów, którzy w ciągu trzech lat doświadczyli danego zjawiska.**

Ogółem rzecz biorąc, łączna liczba uczniów rozłączonych z matką, na dłużej niż dwa miesiące, mieści się w przedziale 132–257 tys., z ojcem 467–682 tys. Większość migracji mieszczących się w tych przedziałach nie przekracza pół roku. Szacunkowa liczba uczniów rozłączonych z ojcem na dłużej niż jeden rok, wynosi między 94 a 154 tys., z matką – 12 a 40 tys. Migracje obydwójga rodziców stanowią ok. 22% ogółu migracji rodzicielskich, ale w dominującej większości mają charakter naprzemienny. Wyjazdy są zaplanowane tak, żeby jeden z rodziców przebywał na miejscu, z dziećmi. Niemniej grupa od 3 do 16 tys. uczniów była jednocześnie rozłączona z obydwójgiem rodziców.

Migracje w rodzinach samotnych rodziców zdarzają się rzadziej, niemniej łączną liczbę wyjeżdżających samotnych matek i ojców należy szacować między 22 a 56 tys. W tym dominująca większość (85%) to wyjazdy krótkotrwałe, ale między 2,2 a 5,5 tys. samotnych rodziców (praktycznie wyłącznie mężczyzn) migrowało na dłużej niż rok. W przypadku rodzin rozbitych można zauważyć częste wyjazdy tego rodzica, który nie mieszka z dzieckiem. Migracja jest tutaj najwyraźniej „ukoronowaniem” procesu rozpadu związku, po którym jeden z partnerów (zazwyczaj mężczyzna) rozpoczyna nowe życie.

W przypadku ojców decyzje migracyjne nie mają wyraźnego związku z wiekiem dzieci. W przypadku matek czynnikiem determinującym jest wiek najmłodszego dziecka w rodzinie, ale tylko kiedy jest ono rzeczywiście małe. Niezmiernie rzadko, poniżej błędu z próby, zdarzają się wyjazdy kobiet z dziećmi do 4 roku życia. Jeśli chodzi o uczniów, największe spiętrzenie migracji występuje wśród rodziców obecnych 10–13-latków, najmniej – obecnych 14-latków i 17–18-latków.

Wykres 3. Udział dzieci migrantów w poszczególnych rocznikach. Uwzględniono migracje sezonowe

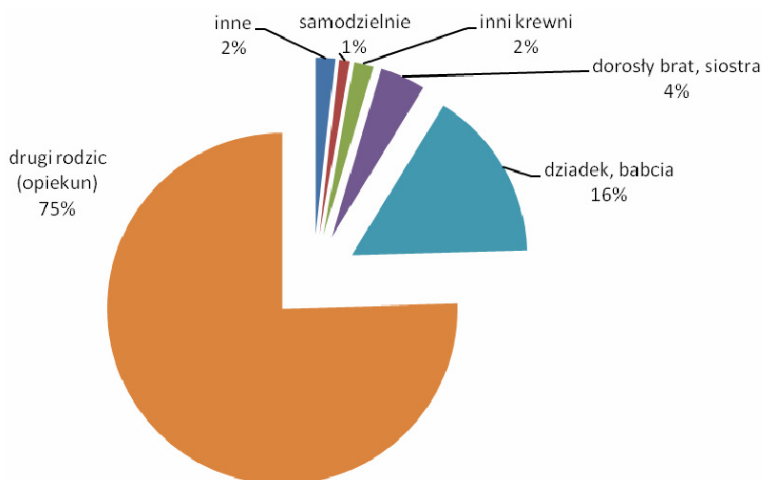

Zmiany w rodzinie migracyjnej

Rodzina migracyjna nabiera cech rodziny monoparentalnej. Bardzo często – szczególnie, gdy wyjeżdża matka lub obydwójce rodzice – na pierwszy plan wysuwają się dziadkowie. W przypadku migracji pojedynczej ten z rodziców, który pozostaje w domu jest wskazywany jako najważniejszy opiekun przez trzy czwarte badanych. Wynika z tego, że dla jednej czwartej respondentów obecny w domu rodzic nie jest tak ważny jak inni opiekunowie, przede wszystkim dziadkowie, rzadziej dorosłe rodzeństwo. Może to wynikać z przeciążenia rodzica – zdecydowana większość z nich pracuje, niezależnie od opieki nad domem i dziećmi. W szczególnej sytuacji są ojcowie pozostający w kraju. Wyraźnie widać, że przez pierwszy okres nieobecności matki dzieci dość często wskazują dziadków jako najważniejszych opiekunów. Po przekroczeniu sześciu miesięcy rozłąki z matką, dziadkowie są wskazywani przez zdecydowaną większość badanych, co ulegnie odwróceniu mniej więcej po upływie roku nieobecności kobiety. Z kolei w przypadku migracji ojców, udział dziadków w opiece spada wraz z wydłużaniem się nieobecności mężczyzny.

Widoczne na wykresie 4 przypadki usamodzielnienia ucznia dotyczą wyłącznie badanych powyżej 16 roku życia. Około 6% dzieci migrantów zmienia miejsce zamieszkania: 5% przeprowadza się do nowych opiekunów, 1% do specjalnie wynajętego mieszkania.

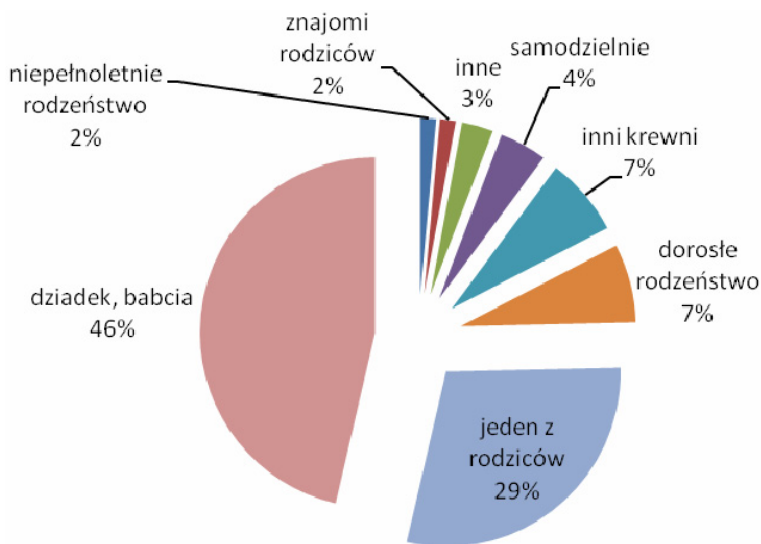
Wykres 4. Struktura opieki w przypadku migracji pojedynczej. Uwzględniono migracje sezonowe

W przypadku migracji podwójnych, procesy te przybierają na sile. Zwiększa się udział wskazań na wszystkie kategorie, szczególnie dziadków, zmniejsza – na drugiego rodzica (opiekuna). Jest to o tyle zaskakujące, że ok. 91% migracji podwójnych to migracje naprzemienne, a zatem jeden rodzic przebywa w kraju. Widać, że ryzyko zaburzenia poczucia stabilności i bezpieczeństwa dziecka jest w przypadku podwójnych migracji – nawet nie odbywanych jednocześnie – bardzo wysokie. Co więcej, migracja podwójna częściej wiąże się ze zmianą miejsca zamieszkania. Co dziesiąty uczeń zamieszkuje z nowym opiekunem, jeden na stu w wynajętym mieszkaniu.

Inną, wyraźną oznaką zmian jest duży wzrost usamodzielnionych uczniów – warto zwrócić uwagę, że takie wskazanie nie musi oznaczać samodzielności *par excellence*, a tylko postrzeganie siebie jako jednostki samowystarczalnej, niezależnej, co w przypadku szesnastoletniego dziecka może równać się silnemu wskazaniu na zaburzenie poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji.

Wykres 5. Struktura opieki przy migracji podwójnej. Uwzględniono migracje sezonowe

W przypadku (bardziej powszechnym) migracji mężczyzn występuje zjawisko idealizacji – ojciec-migrant jest postrzegany jako bardziej kochający. Jest to szczególnie widoczne wśród uczennic (gdzie dodatkowo pojawia się wskazanie na postawy – ochraniającą i liberalną). Idealizacja utrzymuje się mniej więcej do końca pierwszego roku rozłąki, potem wskaźniki gwałtownie opadają. Można zatem stwierdzić, że z perspektywy statystycznej w procesie migracji widać dwa istotne momenty: sam moment wyjazdu i mniej więcej rok rozłąki. Te dwie cezurę wyznaczają największe zmiany.

Inną zmianą wynikającą z migracji, (ale ograniczoną tylko do określonych grup społecznych) jest restrukturyzacja czasu wolnego. Dzieci migrantów z klasy średniej niższej częściej wybierają podwórko czy dom/mieszkanie kolegi lub koleżanki, niż dzieci z rodzin niemigracyjnych. Czas nieobecności matki jest nieznacznie skorelowany z czasem spędzonym poza domem – im dłużej przebywa ona za granicą, tym więcej czasu dziecko spędza wśród koleżanek i kolegów.

Uczeń z rodziny migracyjnej

Wiele osób i mediów podziela opinię, że dzieci migrantów są niedopilnowane (ostatecznie często zajmują się nimi dziadkowie) i mają skłonność do obniżania poziomu nauki, zachowań ryzykownych i dewiacyjnych – ogólnie bardziej „rozrywkowego” stylu życia, wynikającego z obniżenia poziomu kontroli rodzicielskiej. Nic bardziej błędnego. Jakkolwiek wśród dzieci migrantów pojawia się podwyższone ryzyko pewnych zachowań, które opiszemy za chwilę, natomiast badania wykluczyły hipotezę mówiącą o sięganiu po alkohol, narkotyki, znaczące zaburzenia dyscypliny i dewiacje kryminalne. Pojawia się skłonność:

- **do nieusprawiedliwionych nieobecności** wśród uczniów w przedziale wiekowym 14-18 lat w przypadku migracji obydwójga rodziców. Można traktować to jako sygnał zagrożenia poważniejszymi zaburzeniami w karierze edukacyjnej,
- **do uczestniczenia w bójkach** wśród uczniów w niższych przedziałach wiekowych. Wydaje się jednak, że nie jest to dewiacja, tylko próba zwrócenia na siebie uwagi: badania pokazują, że rodziny z migrującym ojcem (a te stanowią większość) nie zmieniają sposobu realizacji podstawowych funkcji. Rodzina integruje się dookoła matki, która wchodzi w kulturową rolę mężczyzny, dbając między innymi o zachowanie kontroli.

Nawet, jeśli obserwujemy wśród uczniów z rodzin migracyjnych podwyższony poziom zachowań ryzykownych czy dewiacyjnych, powinniśmy sprawdzić, czy przyczyną wystąpienia takich syndromów jest migracja (jak mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka), czy leży ona głębiej – np. w strukturze wzorów i norm reprodukowanych w rodzinie. Omawiane badania pokazują, że dzieci migrantów, np. statystycznie częściej sięgają po alkohol, ale nie wynika to z faktu wyjazdu rodziców (rodzica), ale socjalizacji. Jeśli porównamy dzieci z rodzin o identycznym statusie społecznym, a więc wychowującym w oparciu o bardzo zbliżony model, zróżnicowanie w sięganiu po alkohol znika. Stąd wniosek, że zaobserwowana zależność pomiędzy niektórymi zachowaniami ryzykownymi a migracją rodzica (rodziców) jest pozorna. Jednak w sytuacji, w której musimy oprzeć się na bezpośredniej obserwacji a nie statystycznej generalizacji, zauważenie pozorności koincydencji może być bardzo trudne.

Podsumowanie

Migracje rodzicielskie po 1 maja 2004 odznaczają się następującą charakterystyką:

- Powszechność zjawiska (doświadczenie prawie jednej trzeciej uczniów).
- Względnie krótki czas rozłąki.
- Migrują głównie ojcowie.
- To, jak rodziny radzą sobie z wyzwaniami migracji zależy od tradycji, wykształconych w danym rejonie. Problem polega na tym, że rodzice-migranci najczęściej pojawiają się w nowych ośrodkach migracyjnych.
- Czas rozłąki ma znaczenie tylko w kilku wymiarach. Ważny jest sam **fakt** migracji – już samo doświadczenie rozłąki z rodzicem może mieć charakter strukturyzujący.
- Po wyjeździe ojca, dziecko zaczyna go idealizować – proces ten odwraca się przeciętnie po roku rozłąki.
- W przypadku migracji matki rodzina przeżywa narastający kryzys, dzieckiem głównie zajmują się dziadkowie, ale sytuacja ta zmienia się po roku rozłąki z matką i dochodzi do konsolidacji rodziny dookoła ojca.
- Migracja ojca nie pociąga tak istotnych zmian w strukturze opieki i funkcjonowaniu rodziny.
- Migracja podwójna powoduje zaburzenie poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa u dziecka oraz wiąże się z wieloma zmianami, nawet wtedy, kiedy rodzice wyjeżdżają naprzemiennie. Podwójne migracje, zwłaszcza jednocześnie, w przeciwieństwie do migracji pojedynczych **są ewidentnie niekorzystne** dla dziecka.
- Migracja nie powoduje podwyższenia skłonności do zachowań ryzykownych i dewiacyjnych u ucznia oraz istotnych zaburzeń w karierze edukacyjnej. Z niepokojących zachowań pojawiają się:
 - skłonność do wagarowania (w grupie starszej)
 - skłonność do uczestniczenia w bójkach (w grupie młodszej)

Zjawisko migracji rodziców prawdopodobnie na krótki okres osłabnie – wynika to z zatrudniania znacznej części rodziców migrantów w zawodach wrażliwych na cykle koniunkturalne i recesję. Wydaje się jednak, że nie zniknie główny czynnik wypychający – bezrobocie, – więc w perspektywie długofalowej intensywność zjawiska nie spadnie. Niewykluczone też, że część migrantów zdecyduje się na przetrwanie recesji na emigracji. Recesja może postawić szkoły wobec innego zjawiska – nasilenia reemigracji uczniów, którzy wyjechali wraz z rodzicami oraz wszystkich wyzwań stwarzanych przez readaptację tych uczniów, wyrównanie różnic programowych czy nawet utraty kontaktu z językiem ojczystym.

Bibliografia

- Balcerzak-Paradowska, B. (1994). *Wpływ okresowej migracji zarobkowej małżonka na warunki życia rodziny*. W *Problemy Rodziny*, nr 5 (197).
- Danilewicz, W. (2006). *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*. Białystok: Trans Humana.
- Danilewicz, W. (2001). *Zagrożenia realizacji funkcji rodziny. Wybrane problemy*. (w) W. Danilewicz, J. Izdebska, & B. Krześcińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*. Białystok: TransHumana.
- Grabowska-Lusińska, I., Okólski, M. (2008). *Migracja z Polski po 1 maja 2004 r.: jej intensywność i kierunki geograficzne oraz alokacja migrantów na rynkach pracy krajów Unii Europejskiej*. Warszawa: Centrum Badań nad Migracją, UW.
- Jaźwińska, E., Okólski, M. (red.) (2001). *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa: Scholar.
- Kaczmarczyk, P. (red.) (2008) *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*. Warszawa: OBM UW.
- Kozak, S. (1992). *Kilka uwag o zjawisku sieroctwa migracyjnego*. *Problemy Rodziny*, nr 6.
- Kozdrowicz, E., Walczak, B. (2008). *Postawy wychowawcze rodziców – migrantów w percepcji dzieci*. (w) Kozdrowicz, E., Walczak, B. (red.) *Migracja-rodzina-dziecko* (Pedagogika Społeczna, nr.3).
- Tarnowska-Jakóbiec, U. (1998). *Rodziny marynarzy i rybaków dalekomorskich jako środowisko wychowawcze*. Szczecin: Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Walczak, B. (2008a). *Szkoła i uczeń wobec migracji poakcesyjnych. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków »euro-migracji« rodziców*. Warszawa: BRPD, Pedagogium WSPR. [raport z badań dostępny w Internecie na stronie <http://www.brpd.gov.pl/eurosieroctwo/Pedagogium.pdf>].
- Walczak, B. (2008b). *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*. Warszawa: BRPD, Pedagogium WSPR [raport z badań dostępny w Internecie na stronie http://www.brpd.gov.pl/eurosieroctwo/raport_eurmigracje.pdf]
- Walczak, B. (2008c). *Szkoła i uczeń wobec migracji poakcesyjnej*. *Biuletyn migracyjny*, nr 17, dodatek, marzec-kwiecień.
- Walczak, B. (2008d). *Wychowawcze i edukacyjne konsekwencje „euromigracji” rodziców i opiekunów*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 5 (470).
- Walczak, B. (2008e). *Euromigracje rodziców i opiekunów uczniów – skala zjawiska oraz jego wychowawcze i edukacyjne implikacje*. *Pedagogika Społeczna*, nr 3.

Ewa Kozdrowicz

Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej

Czasowa niepełność rodziny migracyjnej

Rodzina monoparentalna to taka, w której jeden rodzic opiekuje się co najmniej jednym, niesamodzielnym dzieckiem. Może to być skutek osieroceń (śmierć jednego z rodziców), rozpadu rodziny (rozwód, separacja) czy urodzenia pozamałżeńskiego dziecka. Każda przyczyna wiąże się z brakiem rodzica, nagłym pozbawieniem kontaktów z nim i niedostateczną jego obecnością w życiu dzieci. Kategoria rodzin czasowo niepełnych, rzadko pojawia się w typologiach samotnego rodzicielstwa, ponieważ z prawnego punktu widzenia traktowane są one jako pełne. Do takich rodzin, czasowo rozłączonych, zalicza się te, w których nieobecność rodzica związana jest z pracą (w kraju, bądź wyjazdem za granicę), dłuższą chorobą, wymagającą pobytu w zakładzie leczniczym czy karą pozbawienia wolności (Kozdrowicz, 1989). Brakuje badań i głębszych analiz dotyczących poszczególnych typów rozłączonych rodzin, uwzględniających przyczyny, warunki życia, dynamikę zmian i konsekwencje rozłąki dla wszystkich członków rodziny.

Warunki i charakter pracy zawodowej determinuje codzienność rodziny w zakresie pełnionych ról małżeńskich/ partnerskich i rodzicielskich. Jest wiele zawodów, których wykonywanie wymaga dłuższej nieobecności w domu. Dotyczy to takich grup jak: marynarze i rybacy, geolodzy, archeolodzy, lekarze a także specjalistycznych ekip np. inżynierów i techników, delegowanych w kraju i za granicę. Przybywa także osób pracujących w oddalonych od rodzin miastach, najczęściej ze względu na brak pracy w miejscu zamieszkania, bądź lepsze warunki finansowe oferowane przez pracodawcę. Szczególną grupę stanowią rodziny rozłączone z powodu zarobkowego pobytu rodzica za granicą. Uważa się je za nową kategorię rodzin (Kukołowicz, 1999), chociaż „*zjawisko migracji towarzyszy ludzkości od początków jej historii*” (Maryański, 1984). Wyjazd w celach zarobkowych uważany jest za najszybszy i najbardziej dostępny sposób rozwiązania różnych problemów finansowych rodziny. Kondycja rodzin jest różna i oprócz niezmiernie ważnego czynnika związanego z osobą wyjeżdżającą (matka czy ojciec, wspólnie, zamiennie), można wziąć pod uwagę także to, jak wyglądało życie rodzinne przed wyjazdem (emocjonalne oddalenie partnerów, częste nieobecności) i czy migracja nie przyspieszy decyzji o odejściu/ rozwodzie (Danilewicz, 2006, 2007).

TYPY RODZIN MIGRACYJNYCH	
Czasowo rozłączone	<ul style="list-style-type: none"> • z powodu zarobkowego pobytu ojca za granicą • z powodu zarobkowego pobytu matki za granicą • z powodu zarobkowego pobytu obojga rodziców za granicą równocześnie • z powodu zamiennych wyjazdów za granicę obojga rodziców
Stale rozłączone	<ul style="list-style-type: none"> • przed wyjazdem rodzica za granicę (częste nieobecności, emocjonalne oddalenie partnerów) • na skutek rozwodu lub porzucenia w trakcie migracji zagranicznej

Opracowanie własne na podstawie: Danilewicz (2006,2007)

Przygotowanie do sytuacji rozłąki i kompensacja nieobecności rodzica

W dobie globalizacji rynków pracy, migracje stają się rodzajem zwykłej życiowej aktywności, realizacją własnych planów czy aspiracji. Wielu Polaków czuje się obywatelami Europy i pragnie korzystać ze swobód, jakie ona mu oferuje. Wśród migracji niepełnych (czasowe, indywidualne wyjazdy do pracy zarobkowej, załatwianej z pomocą członków rodziny, znajomych czy pośredników, czasem z pominięciem procedury legalizacji zatrudnienia) wymienia się migracje sezonowe i okresowe (Grabowska-Lusińska, 2005). O ile migracje okresowe mogą być szansą dla migranta dzięki zdobywaniu nowych doświadczeń, kwalifikacji, poznawanie kultury i języka kraju przyjmującego, względnie stałego dochodu, co jest istotne dla jego gospodarstwa domowego i rodziny, o tyle migracje sezonowe mogą stanowić dla niego zagrożenie. Szczególnie zwraca się uwagę na brak stabilności zatrudnienia i incydentalny dopływ środków finansowych. Do tego może dojść rozczarowanie i własnymi możliwościami i sytuacją ekonomiczną w kraju pochodzenia. Przyjazdy do kraju, to często czas nieaktywności zarobkowej, konsumpcji posiadanych środków, jeszcze bardziej motywującej do kolejnej decyzji o wyjeździe. Nie dotyczy to osób zatrudnionych w kraju, wykorzystujących przerwy w pracy czy urlop bezpłatny na pracę za granicą.

Podstawowym powodem skłaniającym do wyjazdu jest zła sytuacja materialna, łatwość zdobycia lepiej płatnej pracy za granicą, możliwość poprawy sytuacji materialnej rodziny. Niejednokrotnie jednak za decyzją wyjazdu stoją również przyczyny i powody psychologiczne: brak bliskiej więzi w małżeństwie, rozczarowanie, nieumiejętność budowania stałej i silnej relacji, tkwienie w nierozwiązanych kryzysach. Wyjazd partnera to rozwiązanie odsuwające ważne rozmowy o trudnych sprawach, o potrzebach własnych i rodziny. Ta ucieczka przed trudnościami w związku sprzyja jeszcze większemu oddaleniu psychicznemu partnerów. Słabej więzi nie podtrzymają, dające złudzenie bliskości, różne środki komunikowania, natomiast nowa sytuacja życiowa może sprzyjać nawiązaniu nowych relacji, zagrażających trwałości rodziny. Jest duże prawdopodobieństwo, że w czasie odwiedzin czy po powrocie do kraju, problemy będą się pogłębiać i nawarstwiać,

kreując kolejne kryzysy czy rozpad rodziny. Podstawą przetrwania rozłąki jest mocna, realna więź między małżonkami/partnerami. Jeśli przed migracją rodzina była grupą o silnych więziach emocjonalnych, czas rozłąki nie przełoży się na zaburzenia we wzajemnych relacjach (Wojaczek, 2007).

Wiele osób postrzega emigrację, jako szansę na lepsze życie i rozwiązanie problemów, nie przywiązują jednak wagi do etapu podstawowego, związanego z przygotowaniem do wyjazdu. W przypadku dziecka, istotne są rzeczywiste relacje z rodzicem wyjeżdżającym oraz rodzicem pozostającym w kraju. Wyjazd rodzica zmienia nie tylko strukturę rodziny, ale ma także wpływ na organizację życia rodzinnego. Do pozytywnych skutków wyjazdu zarobkowego za granicę zalicza się poprawę dotychczasowej sytuacji materialnej rodziny, co umożliwi podwyższenie standardu życia, finansowe zabezpieczenie startu życiowego dzieci, rozszerzenie możliwości edukacyjnych, także poza miejscem zamieszkania. Zwiększa się samodzielność partnera/rodzica a także udział dzieci w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Negatywne skutki to zaburzenie rytmu życia rodziny, nieobecność rodzica w codzienności dziecka, rozluźnienie z nim więzi, trudności w zapewnieniu optymalnej opieki (Danilewicz, 2006, Gromadzka, 2008).

KONSEKWENCJE MIGRACJI W RODZINIE	
Pozytywne	Negatywne
<ul style="list-style-type: none"> • Polepszenie sytuacji materialnej rodziny • Podwyższenie standardu życia rodziny • Finansowe zabezpieczenie startu życiowego dzieci • Rozszerzenie szans edukacyjnych • Wzrost samodzielności partnera/rodzica w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym • Wzrost udziału dzieci w prowadzeniu gospodarstwa domowego • Możliwość uświadomienia sobie własnych uczuć do partnera • Postrzeganie rodziny jako wspólnoty • Odzyskanie poczucia bezpieczeństwa w przypadku wyjazdu partnera, zakłócającego życie rodzinne • Kontakt osoby migrującej z elementami kultury kraju czasowego pobytu (tradycja, kultura, język, styl życia) • Przekazanie nowych doświadczeń członkom rodziny w kraju 	<ul style="list-style-type: none"> • Nieobecność rodzica/rodziców w codzienności dzieci • Brak optymalnej opieki podczas nieobecności rodziców • Zaburzenia rytmu życia rodziny w przypadku migracji wahadłowej • Bycie migrantem „na huśtawce” bez osadzenia zarówno w rodzinie jak i w miejscu swojego pobytu poza krajem • Rozluźnienie więzi z nieobecnym rodzicem • Deprywacja potrzeb emocjonalnych i seksualnych w związku • Przeciążenie obowiązkami jednego z rodziców • Utrudnione możliwości radzenia sobie w sytuacji wystąpienia problemów z dziećmi • Sytuacje stresowe podczas powrotów migranta do domu • Dezintegracja więzi małżeńskich i rodzinnych podczas dłuższego wyjazdu • Nieformalny/ formalny rozpad rodziny

Opracowanie własne na podstawie W. Danilewicz (2006), T. Kukołowicz (1999), K. Gromadzka (2008).

Rozłąka z bliskimi jest sytuacją trudną zarówno dla osób wyjeżdżających jak i pozostających w kraju. Mogą pojawić się różne uczucia, w tym niepewność, lęk, smutek, złość a także poczucie osamotnienia i brak poczucia bezpieczeństwa. Proces akceptacji zmian w rodzinie i adaptacja do sytuacji rozłąki, zależy m.in. od tego:

1. kto wyjeżdża (matka, ojciec, oboje),
2. jakie są główne motywy wyjazdu,
3. czy rozstanie było wspólną decyzją obojga rodziców/ rodziny,
4. jak długo ma trwać rozłąka
5. jakie były relacje między partnerami przed wyjazdem,
6. jaki kontakt będzie utrzymywany z rodzicem podczas jego nieobecności,
7. w jakich warunkach i pod czyją opieką znajdzie się dziecko podczas nieobecności rodziców,
8. jaki związek łączy dziecko z osobami opiekującymi się nim podczas nieobecności rodziców,
9. w jakim wieku jest dziecko/dzieci,
10. ile jest dzieci w rodzinie,
11. jak nieobecność rodzica traktowana jest w rodzinie i środowisku,
12. czy wyjazd spełnia oczekiwania rodziny i przynosi oczekiwane rezultaty,
13. jakie są perspektywy powrotu i ponownego połączenia z rodziną.

Plany wyjazdowe powinny zacząć się od oceny obecnej sytuacji rodziny, ale także skutków decyzji o migracji dla przyszłości związku i dziecka. Wyjazd partnera/ rodzica dotyczy całej rodziny, dlatego też decyzja o zmianie musi być wspólna z rozważeniem wszystkich pozytywnych i negatywnych aspektów. Poczuciu bezpieczeństwa sprzyja jasne i konkretne określenie czasu rozłąki/ nieobecności rodzica w domu, ale przede wszystkim różne drogi komunikacji (telefony, listy, maile, telefonia internetowa itd.). Ważne jest zainteresowanie sprawami dziecka, wiedza o jego marzeniach, planach, trudnościach a także dotrzymanie obietnic danych dziecku. Jeśli nieobecność rodzica nie jest długa, dziecko pozostaje z nim w kontakcie, będąc pod opieką drugiego z rodziców lub bliskich, to koszty emocjonalne nie będą duże. Dziecko poradzi sobie z taką sytuacją, choć oczywiście wymaga to większego zaangażowania i troski ze strony rodziny, szkoły, otoczenia. Nawet wyjazd obojga rodziców nie musi wiązać się z wystąpieniem problemów wychowawczych, choć są one wysoce prawdopodobne. W tym przypadku oczywiście, dziecko musi być pod opieką osoby dorosłej, dającej oparcie i poczucie bezpieczeństwa, przy czym powinna mieć ona pisemne pełnomocnictwo do sprawowania opieki. Tęsknota pozosta-

nie, ale można zniwelować u dzieci uczucie osamotnienia, odrzucenia, żalu czy gniewu.

SYTUACJE WYCHOWAWCZE W RODZINACH MIGRACYJNYCH

- Brak rozumienia rzeczywistości rodzinnej związanej z wyjazdem rodzica
- Brak stabilizacji rytmu życia rodziny i ciągłości w wychowaniu (zwłaszcza przy powtarzających się wyjazdach, bądź wyjazdach rodziców na zmianę)
- Rozluźnienie więzi z nieobecnym rodzicem
- Tęsknota za nieobecnym rodzicem a większe poczucie bezpieczeństwa związane z rodzicem obecnym, dającym wsparcie w trudnych sytuacjach
- Reorganizacja życia w rodzinie, nowy podział obowiązków
- Kompensacja nieobecności rodzica (najczęściej ojca) przez rodzica obecnego – koncentracja na dziecku lub przeciążenie je obowiązkami
- Radość spotkań z nieobecnym rodzicem, powiązana z nieuchronnością ponownego rozstania
- Biegunowe postawy wobec nieobecnego w codziennym życiu rodzica – idealizowanie, (nieobecny rodzic staje się postacią nierealną) bądź przekreślanie jego osoby i ważności
- Złość, gniew, smutek, żal, poczucie opuszczenia, samotność, szczególnie w przypadku nieobecności obojga rodziców
- Lepsze warunki materialne rodziny, związane z pracą rodzica poza granicami kraju, mogą kształtować u dzieci przekonanie o sensie życia skupionego wokół dóbr materialnych
- Brak jednego z rodziców może sprzyjać zakłóceniom w procesie identyfikacji z własną płcią, szczególnie przy wyjazdach długoterminowych.

Ocena skutków rozłąki/ dzieciństwa w rodzinie rozłączonej powinna uwzględniać:

- czynniki niezbędne do prawidłowego funkcjonowania rodziny
- czynniki specyficzne dla funkcjonowania rodziny migracyjnej.

Dzieciństwo to świat dziecka, jego doświadczenia, obserwacje, przeżycia, aktywność w różnych sferach życia. Wyjazd zmienia w sposób znaczący ten świat, zachwianiu ulega poczucie bezpieczeństwa, pojawiają się obawy związane z przyszłością rodziny. Dzieciństwo rozłączone, ma różne oblicza, od korzystnego, poprzez ambiwalentne, do bardzo niekorzystnego.

DZIECIŃSTWO	SYTUACJA DZIECKA W RODZINIE ROZŁĄCZONEJ
KORZYSTNA	
ZABEZPIECZONE	<ul style="list-style-type: none"> • Znaczna poprawa sytuacji materialnej rodziny – otrzymywanie środków finansowych i rzeczowych, mniejsza liczba osób na utrzymaniu rodziny w kraju • Kondycja finansowa rodziny daje poczucie bezpieczeństwa jej członkom • Pieniądże przeznaczone na potrzeby dnia codziennego, ale także na realizację większych planów związanych z mieszkaniem (kupno, budowa, remont, wynajęcie), jego wyposażeniem, kupnem samochodu, edukacją dzieci • Sytuacja materialna rodziny uzależniona od czasu pobytu rodzica za granicą, jego możliwości zarobkowania, ale także czynników różnicującym w kraju (skład rodziny, praca zarobkowa rodzica obecnego)
ROZWIJAJĄCE	<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość rozwoju poprzez poznanie kultury innego kraju (kontakt rodzica migrującego z kulturą, tradycją, językiem przekładający się na opowieści, odwiedziny u rodzica w innym kraju) • Przenoszenie niektórych elementów do codziennego życia rodzinnego (sposób spędzania czasu wolnego, nowe potrawy, przemeblowanie itp.)
AMBIWALENTNA	
W TĘSKNOCIE	<ul style="list-style-type: none"> • Przyzwyczajenie do nieobecności rodzica (matki, ojca) wymaga umiejętności adaptacyjnych • Tęsknota największa zaraz po wyjeździe, nasilająca się także w okresie świąt, uroczystości rodzinnych, konfliktów z rodzicem obecnym w codzienności • Tęsknota występująca szczególnie u dzieci małych i tych w wieku szkolnym, dla których rodzice są osobami znaczącymi
SPOKOJNE	<ul style="list-style-type: none"> • Brak w codzienności rodzica zakłócającego funkcjonowanie rodziny (awantury, zachowania agresywne, nadużywanie alkoholu itp.) • Znaczna poprawa atmosfery życia rodzinnego • Poprawa relacji między rodzicem migrującym a innymi członkami rodziny
ODPOWIEDZIALNE	<ul style="list-style-type: none"> • Wyjazd rodzica zwiększa zaangażowanie dziecka w organizację życia domowego, co sprzyja kształtowaniu zaradności, samodzielności, szacunku dla pracy i odpowiedzialności • Zwiększona odpowiedzialność i przeciążenie dzieci zastępujących rodziców w pełnieniu obowiązków ze względu na ich wyjazd lub nie radzenie sobie z rzeczywistością – bezradność, niewydolność wychowawcza, nadużywanie alkoholu

NIESTABILNE	<ul style="list-style-type: none"> • Powtarzające się wyjazdy i powroty rodzica przyczyniają się do braku stabilizacji w rodzinie • Poczucie to nasila się przy zróżnicowanym czasie pobytu rodzica migrującego w domu i naprzemiennych wyjazdach rodziców • Niezadowolenie ze zbyt długiego pobytu rodzica w domu, pretensje o jego brak zaangażowania się w sprawy domu
NASTAWIONE NA WYJAZD	<ul style="list-style-type: none"> • Dostrzeganie samych zalet pobytu rodzica za granicą • Uznawanie korzyści materialnych, jako w zupełności kompensujących nieobecność rodzica • Planowanie własnej przyszłości za granicą bez możliwości budowania jej w kraju
NIEKORZYSTNA	
OSAMOTNIONE	<ul style="list-style-type: none"> • Dotyczy głównie sytuacji równoczesnej pracy obojga rodziców za granicą a także ich wyjazdów naprzemiennych • Zamieszkiwanie dzieci z dziadkami nie zawsze jest korzystne z wychowawczego punktu widzenia (brak dopilnowania, uleganie zachciankom, podeszły wiek i problemy zdrowotne utrudniające opiekę nad dziećmi) • Możliwość złego wykorzystania „wolności od rodziców” w sytuacji opieki innych dorosłych (rodzeństwo, opiekunki) – zaniedbanie nauki, spotkania towarzyskie, nie liczenie się z wydatkami
OSIEROCONE	<ul style="list-style-type: none"> • Wyjazd za granicę doprowadza do formalnego bądź nieformalnego rozpadu małżeństwa/związku • Szczególnie narażone są rodziny długotrwale rozłączone lub takie, które jeszcze przed wyjazdem były „puste emocjonalnie” • Utrzymywanie małżeństwa ze względu na dzieci, brak chęci do uporządkowania sytuacji prawnej, przyzwyczajenie do sytuacji, nadzieję na odbudowę związku
ZANIEDBANE	<ul style="list-style-type: none"> • Trudności w przejęciu i pełnieniu obowiązków rodzica nieobecnego przez rodzica pozostającego (przeciążenie pracą zawodową, odpowiedzialność za funkcjonowanie rodziny) • Ograniczenie czasu (lub brak) na bezpośredni kontakt z dziećmi (pomoc w nauce, wypoczynek, wsparcie w trudnych sytuacjach) • Nie dostrzeganie przez rodzica potrzeb i problemów dziecka – koncentracja na swoim zmęczeniu, stresie, niezadowoleniu z rozłąki • Nieobecność rodzica może, ale nie musi spowodować wystąpienie/ nasilenie trudności dziecka w funkcjonowaniu w roli ucznia i kolegi (wagary, brak przygotowania do lekcji, narastanie opóźnień, konflikty z kolegami itd.)

Opracowanie własne na podstawie W. Danilewicz (2005,2006), T. Kukołowicz (1999).

Pedagodzy o konsekwencjach wyjazdów migracyjnych

Badania przeprowadzone pomiędzy lutym a czerwcem 2008, w ramach projektu *„Społeczne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych”*⁴ były próbą oceny skali i diagnozy niektórych implikacji migracji zarobkowych Polaków – rodziców dzieci w wieku szkolnym. Projekt obejmował następujące obszary: a) dostrzeganie zjawiska w instytucjach zajmujących się polityką społeczną; b) ocenę konsekwencji i skali zjawiska wśród pedagogów szkolnych; c) charakterystykę i konsekwencje rozłąki z perspektywy dziecka. Przeprowadzone badania miały zwrócić uwagę na problem, bez zamiaru oceny rodziców, ich decyzji, związanej z wyjazdem czy późniejszych zachowań nie zawsze uwzględniających dobro dziecka.

Wskutek wyjazdu rodzica za granicę, dzieci pozostają najczęściej pod opieką drugiego z rodziców, dziadków lub dorosłego rodzeństwa⁵. Są to najczęściej migracje sezonowe, czyli specyficzna forma mobilności, którą wyróżnia krótki czas pobytu za granicą (Stark, 2007). Zmiany sytuacji życiowej dziecka, zależą przede wszystkim od struktury migracji, czyli wyjazdu jednego lub obojga rodziców, w tym migracji jednoczesnych i naprzemiennych. Rodzina migracyjna uczy się życia w warunkach okresowej rozłąki i konsoliduje dookoła opieku- na pozostającego w kraju.

Pedagodzy szkolni pytani o negatywne skutki nieobecności rodziców/opiekunów wskazywali na obniżenie motywacji do nauki, pogorszenie się ocen i braku prac domowych a także obniżenie frekwencji, nieusprawiedliwione nieobecności na zajęciach, wagary. W dalszej kolejności wskazywano na problemy wychowawcze, wymieniając spadek dyscypliny, „złe” zachowania, agresywność a także na problemy emocjonalne tj. drażliwość, nadpobudliwość, problemy z koncentracji, zaburzone relacje z rówieśnikami. Ponad 10% pedagogów wymieniło tęsknotę, smutek, osamotnienie, lękliwość określając uczucia związane z wyjazdem rodzica.

⁴ Badania zespołu pod kierunkiem dr. B. Walczaka z Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej Pedagogium dla Biura Rzecznika Praw Dziecka (Walczak, 2008).

⁵ Zdarza się, że dzieci na skutek migracji rodziców trafiają do systemu opieki (placówka, rodzina zastępcza), co wiąże się najczęściej z brakiem osób gotowych zaopiekować się dzieckiem w sytuacji wyjazdu rodzica. Czasami rodzic przekazuje odpowiedzialność placówce mimo istniejącej możliwości przekazania jej komuś z rodziny (przekonanie o neutralności domu dziecka, zapobieganie przywiązaniu się dziecka do kogoś z rodziny).

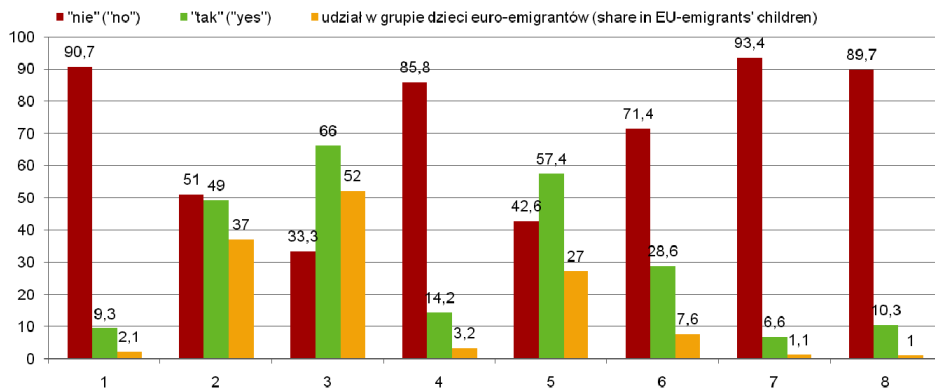
KONSEKWENCJE MIGRACJI W OCENIE PEDAGOGÓW	Liczba wskazań	Udział (%)
Obniżenie motywacji do nauki, gorsze oceny, brak prac domowych	59	32,4
Obniżenie frekwencji, nieusprawiedliwione nieobecności na zajęciach, wagary	35	19,2
Obniżenie dyscypliny, brak kontroli, złe zachowanie, agresywność	29	15,9
Zaburzenia emocjonalne, drażliwość, zaburzone relacje z rówieśnikami, nadpobudliwość, problemy z koncentracją	29	15,9
Tęsknota, potrzeba bliskości, osamotnienie, smutek, lękliwość	19	10,4
Inne	11	6,2
łącznie	182	100

Zastosowany w kwestionariuszu blok pytań, zamkniętych o konsekwencje wyjazdów rodziców i opiekunów, obejmował osiem zjawisk od braku zabezpieczenia materialnego, braku kontroli, poprzez zaburzenia emocjonalne, pogorszenie stanu zdrowia do przyjrzenia się zachowaniom ryzykownym, związanych z alkoholem, narkotykami i obniżeniem wieku inicjacji seksualnej (wykres 1). Zwraca uwagę wysoka liczba wskazań na zaburzenie więzi emocjonalnych – zjawisko to, zdaniem pedagogów, dotyczy ponad połowę uczniów, których rodzice/opiekunowie zdecydowali się na, nawet krótką, emigrację zarobkową (52%). Zwraca uwagę odsetek wskazań na obniżenie poziomu kontroli ze strony dorosłych, chociaż widoczna jest ambiwalencja w postrzeganiu (tak – wybrało 49%, nie – 51% badanych). Problem ten dotyczy jednak aż 37% dzieci migrantów.

Zarówno w ogólnopolskim badaniu opinii pedagogów, jak i sondażu realizowanym wśród uczniów, nie znalazły potwierdzenia obiegowe opinie o skłonności dzieci migrantów do zachowań ryzykownych. Mogłoby się wydawać, że brak kontroli dorosłych a także stosunkowo dobra sytuacja majątkowa, zachęcają do kontaktu z alkoholem, tytoniem, narkotykami. Jeśli chodzi o takie zachowania, jak sięganie po papierosy, narkotyki, rażące zakłócenia dyscypliny szkolnej czy wykroczenia, nie ma istotnej statystycznie różnicy pomiędzy dziećmi migrantów a pozostałymi uczniami. Cechą wyraźnie różnicującą dzieci migrantów (w niektórych grupach) od pozostałych dzieci jest struktura czasu wolnego, kiedy wyjeżdżają rodzice, uczniowie zaczynają spędzać więcej czasu na podwórku, u koleżanek i kolegów.

W kwestionariuszu dla pedagogów znalazło się także otwarte pytanie o pozytywne zmiany związane z migracją rodzica/opiekuna dziecka. Wprawdzie prawie 40% badanych twierdziło, że nie ma pozytywnych konsekwencji tej sytuacji, jednak pozostali wskazywali na poprawę sytuacji materialnej rodziny, wzrost samodzielności dzieci a także uwolnienie się od „toksycznego” rodzica-migranta.

Wykres 1. Zmiany związane z migracją rodziców/ opiekunów – perspektywa pedagogów.

- 1 – brak zabezpieczenia materialnego
- 2 – brak kontroli ze strony dorosłych
- 3 – osamotnienie, zaburzenie więzi emocjonalnych
- 4 – pogorszenie stanu zdrowia
- 5 – wzrost samodzielności
- 6 – wzrost zachowań ryzykownych – sięganie po alkohol
- 7 – wzrost zachowań ryzykownych – sięganie po narkotyki
- 8 – obniżenie wieku inicjacji seksualnej

Dzieci na emigracji

Przyjazd do nowego kraju to dla dziecka nowa rzeczywistość, nowy język, zupełnie obce otoczenie, koledzy i szkoła. Dla rodziców jest to także duże przeżycie a przystosowanie się rodziny do nowych realiów życia wymaga czasu. Oczywiście jest różnica między rozpoczynaniem życia w innym kraju od razu z całą rodziną a przyjazdem rodziny po jakimś czasie pobytu jednego z rodziców w nowym miejscu. W tym ostatnim wariancie jest czas na przygotowanie ich przyjazdu, sprawdzenie własnych możliwości związanych z pracą, nawiązanie kontaktów z innymi osobami/rodzinami, poznanie elementów systemu opieki i edukacji, przydatnych w związku z przyjazdem dziecka itd.

Emigracja jest dla dziecka nagłym przeskoczeniem z tego, co oswojone i lubiane w coś zupełnie nieznanego. Nieznane nie musi tu oznaczać „gorsze, niedobre, niebezpieczne”. Zmiana nie musi negatywnie wpłynąć na rozwój dziecka, chociaż to, czy pozostawi ślad w jego psychice, zależy w dużej

mierze od samych rodziców. Ważny jest proces przygotowania dziecka do tej zmiany, który powinien rozpocząć się jeszcze przed wyjazdem z kraju. Dziecko musi wiedzieć co się wydarzy w jego życiu, wtedy łatwiej będzie mu to przyjąć i się z tym pogodzić. Tym samym jest szansa na zabezpieczenie dziecka przed poczuciem zagubienia się w nowej rzeczywistości. Dla dziecka ważna jest świadomość, że rodzice zawsze rozumieją jego problem i będą go w nim wspierać. To pozwala oswoić nowe, trudne sytuacje i daje odwagę do podejmowania prób pokonania problemów. Wiele przykładów jest dowodem na to, że dzieci z ogromną łatwością chłoną otaczający je świat, nie mają problemów z adaptacją, szybko uczą się języków, nawiązują kontakty⁶.

Migracje powrotne

Migracje powrotne to proces, mający różne przyczyny i prowadzący do różnych konsekwencji. O powrocie mogą zadecydować różne czynniki nakładające się na siebie lub jedna, mająca największe znaczenie dla migranta i jego rodziny. Wśród przyczyn powrotów wymienia się m.in. czynniki ekonomiczne (koniec kontraktu, brak pracy, kryzys gospodarczy w kraju osiedlenia, możliwość otrzymania lepszej pracy w kraju pochodzenia, chęć zainwestowania oszczędności), społeczne (chęć zmiany statusu, możliwość cieszenia się prestiżem, dzięki np. założeniu własnej firmy) oraz rodzinne związane z partnerem, dziećmi czy starzejącymi się rodzicami (Igllicka, 2002). Czy będą to powroty sukcesu czy rozczarowania? Warto pamiętać, że współczesny reemigrant często powraca bogatszy w doświadczenia (np. wiedza, organizacja pracy, znajomość języka obcego), mając je do zaoferowania w swój kapitał społeczny.

Powrót nieobecnego rodzica wymaga, szczególnie po dłuższej rozłące, ponownego przystosowania się rodziny do nowej sytuacji. Zarówno dorosłych jak i dzieci czeka długotrwały proces nadrabiania zaległości, przełamywania poczucia oddalenia, obcości. Silne czynniki przyciągające do kraju to dzieci, współmałżonek, dom, majątek, stała praca, kontakty społeczne i towarzyskie. Ci, co zostają za granicą, wskazują z kolei na korzyści związane z trwałym zamieszkaniem poza krajem, wyrażające się nie tylko w wyższym wynagrodzeniu, ale także w wielu przywilejach socjalnych, przysługujących zwłaszcza młodym rodzinom z dziećmi.

⁶ Zob. www.naszedzieci.co.uk

BILANS MIGRACJI POWROTNYCH		
	SZANSE (+)	ZAGROŻENIA (-)
DLA MIGRANTÓW I ICH RODZINY	<ul style="list-style-type: none"> • Powrót do kraju związany z przekonaniem, że w porównaniu z warunkami za granicą życie w kraju może dawać więcej satysfakcji • Powrót z kapitałem zgromadzonym za granicą i nowymi kompetencjami wykorzystywanymi do poprawy sytuacji gospodarstwa domowego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Porażka migracyjna może zagrażać więziom rodzinnym, szczególnie wtedy, gdy wyjazd był realizacją strategii dochodowej całego gospodarstwa domowego • Brak możliwości trwałego wejścia na rynek pracy – potencjalny sukces związany z migracją może łatwo przekształcić się w porażkę.
DLA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ	<ul style="list-style-type: none"> • Dysponowanie środkami wystarczającymi, aby wesprzeć rozwój lokalnej przedsiębiorczości. • Dopływ pieniędzy z zagranicy – sprzyja potencjalnej działalności inwestycyjnej, tworzeniu nowych miejsc pracy • Migranci powrotni stanowią duży potencjał demograficzny (większość z nich to osoby w tzw. wieku mobilnym), istotny zwłaszcza w małych miastach i terenach wiejskich. • Powracające osoby często za sprawą zdobytych za granicą kompetencji, mogą stać się swoistym „ekspertem” i liderem społeczności lokalnej. Rola ta może obejmować nie tylko sferę ekonomiczną, ale także społeczną i kulturową. 	<ul style="list-style-type: none"> • Migranci powrotni mogą wymagać szczególnie intensywnego wsparcia publicznych służb zatrudnienia. • W sytuacji braku wsparcia migracja powrotna może przekształcić się z łatwością w reemigrację. To oznaczałoby np. trwałe przekształcanie migracji czasowych w osiedleńcze i utratę zasobów kapitału ludzkiego. • Zasobni migranci wracając zazwyczaj do dużych ośrodków miejskich, co stanowi trwałe osłabienie potencjału rozwojowego danej społeczności lokalnej.

Źródło: A.Fihel, J. Tyrowicz, P. Kaczmarczyk: Migracje powrotne Polaków, Biuletyn nr 5, marzec 2008 (bezrobocie.org.pl).

Wyjazdy i powroty. Jak pomagać?

Prawdziwa motywacja wyjeżdżających jest związana z pracą, brakiem lub ograniczonymi możliwościami jej zdobycia, wynagrodzeniem kilkakrotnie wyższym niż w Polsce. To wszystko wskazuje na chęć poprawy warunków życia rodziny,

losu swoich dzieci, zabezpieczeniem ich przyszłości. Tymczasem rodziców posądza się o egoizm, „pogoń za pieniędzmi”, brak instynktu rodzicielskiego, chociaż problem nie tkwi w nich, ale w ich sytuacji życiowej. Taki odbiór społeczny ich decyzji, reprodukowany przez instytucje wychowawcze i edukacyjne, nie sprzyja chęci informowania o planowanej zmianie w ich rodzinie, jest zatem wydatną przeszkodą dla działań diagnostycznych i pomocowych. Rodzice mogą nie zdawać sobie sprawy, jakie konsekwencje decyzji o rozłące ponoszą dzieci. Programy pomocy rodzinie, skierowane do tej grupy odbiorców, powinny wzmacniać w dorosłych poczucie rodzicielskiej odpowiedzialności. Plany wyjazdowe powinny zacząć się od oceny obecnej sytuacji rodziny, ale także skutków decyzji o migracji dla przyszłości związku i dziecka. Wyjazd partnera/rodzica dotyczy całej rodziny, dlatego też decyzja o zmianie musi być wspólna z rozważeniem wszystkich pozytywnych i negatywnych aspektów. Ważne jest poinformowanie instytucji oświatowych (przedszkole, szkoła) o wyjeździe, o zmianach w zakresie opieki nad dzieckiem. Należy wspólnie z wychowawcą/pedagogiem ustalić możliwości kontaktu i wzajemnie informować się o zauważonych niepokojących zachowaniach dziecka. Zmiana w rodzinie wiąże się nie tylko z wyjazdem, ale także z powrotem nieobecnego rodzica. Wymaga to, szczególnie po dłuższej rozłące, ponownego przystosowania się rodziny do nowej sytuacji. Zarówno dorosłych jak i dzieci czeka długotrwały proces nadrobienia zaległości, przełamywania poczucia oddalenia, obcości.

Biorąc pod uwagę sytuację rodziny niepełnej, rozłączonej z powodu wyjazdu rodzica do pracy za granicę, można sformułować wnioski związane z budowaniem systemu pomocy dziecku i rodzinie w tej specyficznej sytuacji⁷. Ważne jest:

- Wyeliminowanie oceniającego i pejoratywnego postrzegania rodziców migrujących zarobkowo za granicę, dostrzeganie ich determinacji w zdobywaniu środków na utrzymanie rodziny i zapewnienie lepszego losu swoim dzieciom.
- Upowszechnianie wśród rodziców wiedzy o rozwoju i funkcjonowaniu dzieci w sytuacji rozłąki z rodzicami i sposobach postępowania wychowawczego.
- Uświadamianie rodzicom potrzeby ustanowienia opiekuna prawnego, szczególnie w przypadku wyjazdu za granicę samotnego rodzica czy migracji obojga rodziców.
- Tworzenie atmosfery współdziałania wychowawcy z rodzicem/opiekunem pozostającym z dzieckiem, sprzyjającej częstym kontaktom i informowaniu się wzajemnie o zauważanych problemach dziecka w nauce czy zachowaniu.
- W sytuacji migracji samotnego rodzica lub migracji jednoczesnej obojga rodziców zapewnienie technicznych środków dla bezpośredniego kontaktu migrantów ze szkołą („telefoniczne dyżury” pedagoga i wychowawców, kontakt przez pocztę elektroniczną i telefonię internetową).

⁷ E. Kozdrowicz, B. Walczak (2008), Wnioski i rekomendacje (w) *Migracja-rodzina-dziecko*, Pedagogika społeczna, nr 3.

- Zachęcanie nauczycieli-wychowawców do szukania możliwości poznawania sytuacji rodzinnej uczniów, pozwalających wcześniej dostrzec czynniki ryzyka utrudniające jego funkcjonowanie.
- Zapewnienie na terenie placówki możliwości opieki i pomocy dziecku w sytuacji czasowej niepełności rodziny.
- Organizowanie różnych form opieki psychologiczno-pedagogicznej dla dzieci nie radzących sobie z rozłąką z rodzicami.
- Przygotowanie i rozpowszechnianie „Informatorów” dla rodziców podejmujących pracę poza granicami kraju z podstawowymi informacjami dotyczącymi sytuacji dziecka zostającego w kraju czy wyjeżdżającego z rodzicami.⁸
- Tworzenie środowiskowego systemu pomocy rodzinie migracyjnej – profilaktyki związanej z dotarciem do osób planujących wyjazd, terapii w sytuacji pojawiających się trudności w związku oraz readaptacji, czyli pomocy tym, którzy podejmują decyzję o powrocie i potrzebują wsparcia w ponownym zaaklimatyzowaniu się.
- Tworzenie środowiskowych form kompensacji rozłąki (poradnie rodzinne, świetlice socjoterapeutyczne, zajęcia dla dzieci i rodziców).
- Współdziałanie szkoły z różnymi instytucjami i organizacjami w zakresie przeciwdziałania negatywnym skutkom emigracji w odniesieniu do rodzin, dzieci i młodzieży.

Zjawisko migracji wymaga szeroko zakrojonych i pogłębionych interdyscyplinarnych badań, z których analizy i wnioski posłużą praktykom do opracowania programów łagodzących psychiczne i pedagogiczne skutki migracji. Ważne jest przy tym rozszerzenie obszarów badawczych o pola, dotyczące postrzegania sytuacji rozłąki zarobkowej przez wszystkich członków rodziny (dorosłych i dzieci) w kontekście istniejącego systemu opieki i pomocy.

Bibliografia

- Balcerzak-Paradowska, B. (1994). *Wpływ okresowej migracji zarobkowej małżonka na warunki życia rodziny*. Problemy Rodziny, nr 5 (197).
- Danilewicz, W. (2005). *Dziecko w rodzinie rozłączonej* (w:) Bińczycka J., Smolińska-Theiss B. (red.) *Wymiary dzieciństwa. Problemy dziecka i dzieciństwa w zmieniającym się społeczeństwie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Danilewicz, W. (2006). *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*. Białystok, Trans Humana.

⁸ Przykładem może być np. informacja przygotowana przez Kuratorium Oświaty Lublinie we współpracy z Pełnomocnikiem Wojewody Lubelskiego ds. Kobiet i Rodziny oraz Wydziałem Polityki Społecznej Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie (wrzesień 2008 r.).

- Danilewicz, W. (2007), *Społeczne konsekwencje migracji zagranicznych* (w:) *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, Lalak D. (red). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Fidel, A., Tyrowicz, J., Kaczmarczyk, P. (2008), *Migracje powrotne Polaków*, Biuletyn nr 5. (bezrobocie, org.pl).
- Fojcik, M. (2007), *Dziecko a migracja zarobkowa rodziców*, *Życie szkoły*, nr 7.
- Grabowska-Lusińska, I. (2005), *Migracje-szanse i zagrożenia*, Kongres Obywatelski, 12 listopada 2005.
- Gromadzka, K. (2008), *Postrzeganie sytuacji rodzinnej przez migrantów przebywających w Stanach Zjednoczonych* (w) Lalak, D. (red) *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości*, Warszawa: Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej.
- Iglicka, K. (2002), *Migracje powrotne w świetle najnowszych ujęć teoretycznych* (w) Iglicka K. (red) *Migracje powrotne Polaków. Powroty sukcesu czy rozczarowania*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Kozdrowicz, E. (1989), *Sytuacja dziecka w rodzinie samotnej matki*, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kozdrowicz, E., Walczak, B. (2008), *Wnioski i rekomendacje* (w) Kozdrowicz, E., Walczak B (red). *Migracja-rodzina-dziecko* (Pedagogika społeczna, nr 3).
- Kukołowicz, T. (1999), *Sytuacja wychowawcza w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji ustrojowej* (w) Ziemska, M. (red.) *Rodzina współczesna*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Maryński, A. (1984), *Migracje w świecie*, Warszawa.
- Skreczko, A. (1999), *Emigracja zarobkowa i jej wpływ na wychowanie w rodzinie* (w:) G. Olszewska-Baka, L. Pytka (red), *Pomoc rodzinie*, Wydawnictwo eRBe, Białystok.
- Stańkowski, B. (2006), *Zarobkowe migracje rodziców za granicę*, *Ruch Pedagogiczny*, nr 1/2.
- Stark, O. (2007), *Korzyści z migracji sezonowej*, *Biuletyn Migracyjny*, nr 14, (Ośrodek Badań nad Migracjami UW).
- Walczak, B. (2008). *Szkoła i uczeń wobec migracji poakcesyjnych. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków »euro-migracji« rodziców*. Warszawa: BRPD, Pedagogium WSPR. [raport z badań dostępny w Internecie na stronie <http://www.brpd.gov.pl/eurosieroctwo/Pedagogium.pdf>].
- Wojaczek, K. (2007), *Więź małżeńska w sytuacji rozłąki z przyczyn ekonomicznych. Studium pastoralne*, Opole: Redakcja wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Hanna Tomaszewska

Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej

Poznanie środowiska rodzinnego ucznia jako zadanie nauczyciela-wychowawcy

Nauczyciele-wychowawcy z racji powierzonych im obowiązków realizują zadanie poznawania swoich uczniów, a także środowisk rodzinnych, z których pochodzą. Nauczyciel-wychowawca ma większą niż pozostali pracownicy szkoły sposobność obserwowania zachowań swoich podopiecznych w innych, niż tylko lekcja, sytuacjach. Pełni on zatem rolę *filtra* – jest bowiem osobą, która jako pierwsza może zauważyć niepokojące sygnały, świadczące o problemach, czy niezaspokojonych potrzebach swoich wychowanków. Nauczyciel-wychowawca powinien także zadbać o nawiązanie stałej współpracy z rodzicami (opiekunami) dzieci oraz m.in. zebrać dane dotyczące sytuacji rodzinnej uczniów, niezbędne do prowadzenia działań dydaktyczno-wychowawczych. Do niego należy również stałe monitorowanie i uaktualnianie informacji o sytuacji życiowej podopiecznych.

W swojej codziennej pracy nauczyciel-wychowawca ma do czynienia z uczniami, pochodzącymi z bardzo różnorodnych środowisk rodzinnych. Liczne badania dobitnie udowadniają, że z roku na rok wzrasta w Polsce liczba separacji i rozwodów. Coraz więcej osób dorosłych decyduje się także na wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego i wychowywanie dzieci, bez zawierania związku małżeńskiego (kohabitacja). W konsekwencji, coraz więcej uczniów wywodzi się nie z rodzin pełnych, lecz rozwiedzionych, monoparentalnych⁹, zrekonstruowanych¹⁰ i ze związków nieformalnych. Zakładanie, że *normą społeczną* jest wyłącznie rodzina pełna a wszelkie inne typy struktur rodzinnych „*odstają od normy*” – czyli w domyśle są niewłaściwe i niekorzystne dla rozwoju dziecka – nie odpowiada rzeczywistości. Co więcej, takie przekonanie w pracy nauczyciela-wychowawcy jest szczególnie szkodliwe, gdyż może prowadzić do szufladkowania uczniów oraz budowania daleko idących i krzywdzących uogólnień – przykładowo, że: *uczniowie z rodzin niepełnych uczą się gorzej*, albo

⁹ Rodzina monoparentalna – rodzina, w której jeden rodzic sprawuje opiekę nad co najmniej jednym, niesamodzielnym dzieckiem. Pojęcie to kojarzy się ze zjawiskiem *samotnego rodzicielstwa*, najczęściej z rodzinami *samotnych matek*, choć współcześnie coraz częściej porusza się także kwestię *samotnego ojcostwa*.

¹⁰ Rodzina zrekonstruowana – rodzina, w której małżonkowie (oboje lub jeden) po rozwodzie lub śmierci poprzedniego współmałżonka wchodzą ponownie w związek małżeński.

dzieci z rodzin rozwiedzionych są bardziej agresywne niż pozostałe. Należy pamiętać, że każda rodzina, bez względu na swoją strukturę, może stworzyć dla dziecka korzystne środowisko wychowawcze, to znaczy takie, które wypełniać będzie względem niego przypisane rodzinie funkcje: biologiczno-opiekuńczą, wychowawczą, ekonomiczną i kulturalno-towarzyską (Kawula, Brągiel, Janke 2006, s. 59). Oczywiście w rodzinach, w których brakuje jednego z rodziców lub też, których sytuacja materialna jest ciężka, wypełnianie w sposób właściwy funkcji jest trudniejsze, ale nie niemożliwe.

Truizmem jest stwierdzenie, że rodzina, z jakiej wywodzi się uczeń pozostaje nie bez wpływu na jego codzienne funkcjonowanie, w tym radzenie sobie z wymaganiami stawianymi przez szkołę – tymi dotyczącymi kwestii dydaktycznych (wyniki w nauce; nabyta wiedza i umiejętności; frekwencja), jak i wychowawczych (sprawowanie; stosunek do nauki szkolnej; przestrzeganie regulaminu szkolnego i norm współżycia w grupie; funkcjonowanie dziecka w rolach szkolnych, w tym relacjach z nauczycielami i personelem szkoły oraz w relacjach z rówieśnikami w grupie klasowej i poza nią).

Nauczyciel-wychowawca nie pracuje sam i nikt nie wymaga od niego, aby to on od początku do końca prowadził wszelkie działania związane z diagnozowaniem sytuacji rodzinnej i szkolnej ucznia. Stąd, do wychowawcy należy zazwyczaj wstępna ocena warunków życia podopiecznego a następnie zadecydowanie, wraz z innymi nauczycielami, pedagogiem szkolnym, dyrekcją, czy i jakiego wsparcia ze strony szkoły lub innych instytucji może potrzebować dane dziecko. Niezbędne jest zatem stworzenie w szkole jednolitego systemu zbierania, dzielenia się informacjami oraz monitorowania sytuacji rodzinnej i szkolnej podopiecznych, obejmującego wszystkich uczniów, a nie tylko tych będących pod opieką pedagoga szkolnego. Dopiero na tej podstawie można myśleć o budowaniu szkolnych programów, wspomagających wychowanków podczas chwilowej lub stałej nieobecności ich rodziców.

Nauczyciel-wychowawca wobec rodziny migracyjnej

Ostatnio w prasie nagłośnione zostało zjawisko euro-migracji zarobkowej rodzin. Zwrócono przy tym szczególną uwagę na sytuację dzieci pozostawianych w kraju przez wyjeżdżających do pracy za granicą rodziców. Nie bagatelizując skali ani znaczenia wyjazdów zarobkowych dla polskich rodzin, należy pamiętać, że wychowawca znacznie częściej, niż z dziećmi emigrantów, będzie miał do czynienia w swojej klasie z uczniami, których rodziny mają niepełny skład z innych powodów. Wyjątkiem mogą być szkoły, które znajdują się w regionach przygranicznych lub w tak zwanych miejscowościach migranckich¹¹.

¹¹ Miejscowości o długiej tradycji migracji i charakteryzujące się wysoką popularnością migracji zarobkowej wśród mieszkańców.

Rodziny niepełne można podzielić na dwa podstawowe typy: niepełne stale lub czasowo. Przyczyn stałej niepełności rodziny jest kilka – są to: śmierć jednego ze współmałżonków, rozwód, separacja oraz urodzenie dziecka pozamałżeńskiego. Niepełność czasowa, czyli długotrwały pobyt rodzica poza miejscem zamieszkania rodziny i ograniczony udział w wychowaniu dziecka (dzieci), może być spowodowana emigracją, pobytem w zakładzie karnym, wyjazdem związanym z charakterem wykonywanej pracy (np. marynarza, żołnierza), czy chorobą (Danilewicz 2006, s. 51). Z kolei, rodzina migracyjna to taka, w której jedno z rodziców lub oboje przebywają zagranicą w celach zarobkowych bez zamiaru pozostania tam na stałe (tamże, s. 52). Mówiąc o rodzinach migracyjnych należy pamiętać, że nie jest to jednolita kategoria, a doświadczenia dzieci związane z migracją rodziców mogą różnić pod wieloma względami z uwagi na, chociażby, długość rozłąki, czy okoliczności i przyczynę wyjazdu.

Jaka jest więc charakterystyka rodzin migracyjnych, która uzasadnia traktowanie ich jako środowisko wychowawcze pod pewnymi względami odmienne od innych typów rodzin niepełnych? Zaobserwowano, że w rodzinach czasowo rozłączonych może wzrastać ryzyko pojawienia się niekorzystnych zjawisk takich, jak: osłabienie więzi rodzinnych, poczucie niestabilności i chwiejności życia rodzinnego, zmniejszenie dozoru nad członkami rodziny (w tym nad dziećmi), a w sferze emocjonalnej – poczucie osamotnienia i tęsknoty. Migracja rodzica lub rodziców nie jest jednak wystarczającym wyjaśnieniem pojawienia się trudności ucznia w funkcjonowaniu społecznym w szkole i poza nią. Jak wspomniałam wcześniej, rodzina w chwili rozłąki jest w stanie, podejmując odpowiednie kroki, zniwelować negatywne skutki rozstania dla dzieci. Nie można w sposób automatyczny łączyć doświadczenia migracyjnego w rodzinie z negatywnymi konsekwencjami dla jej członków. Wyjazdy do pracy pozwalają rodzinom znacznie poprawić ich sytuację społeczno-ekonomiczną i pomagają im na nowo uwierzyć we własne możliwości. W opinii większości dzieci z rodzin migracyjnych, korzyści płynące z wyjazdu rodzica (rodziców) przeważają nad wynikającymi z nich stratami (Danilewicz 2006, s. 139). Z drugiej strony, emigracja zarobkowa jest też dla niektórych wyjeżdżających próbą ucieczki od problemów życia codziennego – na przykład konfliktów małżeńskich, czy kryzysu wynikającego z niemożności znalezienia pracy. W takich przypadkach wyjazd zarobkowy jest jedynie zewnętrznym przejawem już wcześniej narastających trudności i aby zrozumieć jego sens należy dokonać całościowej oceny funkcjonowania społecznego danej rodziny.

Zatem, analiza doświadczenia migracyjnego, będącego udziałem ucznia, powinna być jednym z elementów pełnego, całościowego spojrzenia na sytuację dziecka i jego rodziny w środowisku. Czynniki, które powinny zostać uwzględnione w poznawaniu i ocenie sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej, zostały omówione dokładniej w poniższej tabeli.

ELEMENTY CAŁOŚCIOWEJ OCENY SYTUACJI DZIECKA Z RODZINY MIGRACYJNEJ	
I. Charakter doświadczenia migracyjnego	<ul style="list-style-type: none"> – kto z rodziny dziecka wyjechał np. matka, ojciec, ojczym, macocha, oboje rodzice na raz, oboje rodzice na zmianę, inne sytuacje; – długość wyjazdu(ów); – powtarzalność i częstotliwość wyjazdu(ów): wyjazd jednokrotny/wielokrotny; proporcje między czasem spędzonym w kraju a zagranicą; jak często następują wyjazdy; – przyczyna wyjazdu np. trudna sytuacja finansowa, bezrobocie, choroba, konieczność spłaty kredytu, brak satysfakcji z dotychczasowej pracy, inne przyczyny; – sytuacja materialna, zawodowa, mieszkaniowa i środowiskowa rodzica (rodziców) przebywającego za granicą np. czy ma stałą pracę i mieszkanie; czy przebywa zagranicą legalnie; czy ma zagranicą sieć kontaktów, znajomych itp.; – chęć powrotu do kraju, chęć osiedlenia się zagranicą;
II. Kontakt z dzieckiem i rodziną pozostającą w kraju	<ul style="list-style-type: none"> – częstotliwość i forma kontaktów z dzieckiem, opiekunem dziecka, innymi członkami rodziny; kontakty telefoniczne, przez internet, inne formy; – stopień zainteresowania sprawami dziecka i rodziny np. podtrzymywanie kontaktu ze szkołą, pamiętanie o urodzinach, imieninach dziecka, angażowanie się w codzienne sprawy rodziny, przyjazd na święta i uroczystości rodzinne itp.; – częstotliwość bezpośrednich kontaktów z dzieckiem: przyjazdy do kraju; – odległość miejsca pobytu rodzica od miejsca pobytu dziecka; koszt i czas dojazdu; – odwiedziny dziecka w miejscu pobytu rodzica (rodziców): czy dziecko ma możliwość odwiedzenia rodzica za granicą, jak często, na jak długo itp.;
III. Zakres i jakość opieki sprawowanej nad dzieckiem pod nieobecność rodzica (rodziców)	<ul style="list-style-type: none"> – kto sprawuje opiekę nad dzieckiem podczas nieobecności jednego lub obojga rodziców: drugi rodzic, dziadkowie, rodzeństwo, inni członkowie rodziny, znajomi rodziny, sąsiedzi, inne osoby lub instytucje; – rodzaj sprawowanej opieki: stała/dorywcza, czy dziecko mieszka wraz z osobą opiekującą się nim, czy opieka jest pełniona przez jedną czy przez kilka osób; – pomoc dziecku w zaspokajaniu jego potrzeb i wypełnianiu obowiązków; nadzór nad codziennym życiem dziecka wystarczający/niewystarczający; – jakość relacji między dzieckiem a opiekunem;

IV. Zasoby osobiste i środowiskowe dziecka	<ul style="list-style-type: none"> – wiek dziecka i etap jego rozwoju a moment emigracji; – charakter więzi między dzieckiem a wyjeżdżającym rodzicem (rodzicami); – słabe i mocne strony dziecka np. choroby, niepełnosprawność, podatność na stres, specjalne potrzeby edukacyjne, stopień samodzielności i zaradność dziecka, umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach; – jakość dotychczasowych relacji dziecka w środowisku rówieśniczym, szkolnym, sąsiedzkim; – reakcja dziecka na rozłąkę z rodzicem (rodzicami); – dostępne wsparcie: czy dziecko ma do kogo zwrócić się o pomoc, czy dziecko ma osobę, której może zwierzyć się ze swoich problemów itp.; – całościowa ocena wyjazdu rodzica (rodziców) przez dziecko: pozytywna/negatywna; akceptacja czy sprzeciw dziecka wobec wyjazdu;
V. Sytuacja rodziny przed emigracją	<ul style="list-style-type: none"> – struktura rodziny; – sytuacja materialna, zawodowa, mieszkaniowa rodziny przed emigracją; – charakter relacji w rodzinie przed emigracją np. konflikty rodzinne, kryzysy małżeńskie; – funkcjonowanie rodziny w środowisku społecznym: kontakty w najbliższym otoczeniu społecznym relacje z dalszą i bliższą rodziną oraz ze znajomymi; uczestnictwo rodziny w życiu społecznym; – korzystanie z pomocy instytucji np. pomocy społecznej, kościoła;
VI. Wpływ emigracji na życie codzienne dziecka i rodziny	<ul style="list-style-type: none"> – stopień zmiany życia codziennego dziecka i rodziny np. zmiana miejsca zamieszkania, szkoły, trybu dotychczasowego życia; – ocena wyjazdu rodzica w perspektywie korzyści i strat np. poprawa lub pogorszenie sytuacji materialnej, zawodowej, mieszkaniowej rodziny; – stopień zależności rodziny od wyjeżdżającego rodzica np. czy pieniądze uzyskiwane z pracy za granicą to jedyne źródło utrzymania rodziny.

Opracowanie własne na podstawie: Brett, Seabury, 1998; Danilewicz 2006; Hess, Howard 1981.

Zaprezentowany powyżej model wymaga od nauczyciela-wychowawcy podjęcia szeregu aktywności takich jak: nawiązanie kontaktu z uczniem i jego rodziną; zdobycie ich zaufania i nakłonienie do współpracy; przeprowadzenie jednej lub kilku rozmów z jej członkami; prowadzenie obserwacji i dodatkowo zebranie informacji z innych dostępnych źródeł.

Trudno wyobrazić sobie, żeby nauczyciel-wychowawca zdecydował się na tak rozbudowane i skomplikowane działania diagnostyczne w stosunku do wszystkich swoich wychowanków, nie mając ku temu wystarczających przesłanek. Najpierw niezbędna

jest więc, wstępna ocena sytuacji dziecka, dokonywana głównie poprzez obserwację jego zachowań w sytuacjach szkolnych, w interakcjach z nauczycielami i kolegami z klasy. Wychowawca powinien zwracać przy tym szczególną uwagę na zmiany w sprawowaniu się dziecka, pojawienie się nowych, wcześniej niewystępujących sposobów postępowania lub zanik zachowań, uprzednio często się pojawiających. Warto także analizować, w jaki sposób układa się dotychczasowa współpraca szkoły z rodzicami i, czy na poziomie ich kontaktów z wychowawcą oraz innymi nauczycielami, nie dokonały się jakieś przeobrażenia. Aby można było wyciągnąć wnioski z tak czynionych obserwacji, trzeba przyjąć, że wychowawca ma możliwość zbierania danych o uczniu przez jakiś okres i że może porównywać stan obecny z poprzednim. Zachowania ucznia i jego rodziców, które mogą świadczyć o tym, że doszło w rodzinie do sytuacji rozłąki w wyniku migracji przedstawia poniższa tabela.

ZACHOWANIA UCZNIA I JEGO RODZICÓW W SYTUACJI ROZŁĄKI MIGRACYJNEJ

- Apatia, przygnębienie, smutek lub chęć zwrócenia na siebie uwagi (np. wesołkowatość);
- Szukanie towarzystwa rówieśników, osób dorosłych lub też tendencja do izolowania się;
- Pogorszenie się wyników w nauce;
- Pogorszenie się sprawowania, zaobserwowane przez nauczyciela i sygnalizowane przez inne osoby;
- Częstsze nieprzygotowanie do lekcji, brak odrobionych lekcji, zapominanie przyborów szkolnych, książek, usprawiedliwień;
- Zaprzestanie zabierania do szkoły drugiego śniadania (dotyczy zwłaszcza dzieci ze szkoły podstawowej);
- Częstsze spóźnienia; dziecko robi wrażenie zmęczonego, niewyspanego;
- Obniżenie frekwencji, brak usprawiedliwień nieobecności lub usprawiedliwienia piszą inne niż dotychczas osoby;
- Zmiana dotychczasowego stosunku do nauki szkolnej, nauczycieli, kolegów;
- Rezygnacja z zajęć dodatkowych, uczęszczania na świetlicę szkolną, obiady lub odwrotnie, zapisanie się ucznia na wiele zajęć dodatkowych, spędzanie dużo czasu na świetlicy;
- Zmiana sposobu ubierania się – noszenie drogich ubrań, ubioru nieadekwatnego do sytuacji, czy pogody;
- Obniżenie dbałości ucznia o higienę osobistą;
- Przynoszenie do szkoły drogich przedmiotów;
- Dysponowanie przez ucznia dużymi sumami pieniędzy, szastanie pieniędzmi np. na wycieczkach szkolnych, wspólnych wyjściach z klasą, w sklepiku szkolnym;
- Nieobecność rodziców na zebraniach klasowych, szkolnych lub też przychodzą w ich imieniu inne osoby np. dziadkowie, dalsza rodzina;
- Brak kontaktu z rodzicami – rodzice nie kontaktują się ze szkołą, nie reagują na wezwania, nie odbierają telefonów;
- Nieterminowe wpłaty lub brak wpłat na komitet rodzicielski i inne składki np. na obiady w szkole, wycieczki, wyjścia do kina itp.;
- Nieuczestniczenie ucznia w wycieczkach i innych wydarzeniach klasowych lub szkolnych z powodu braku podpisanej przez rodziców (prawnych opiekunów) zgody.

Źródło: opracowanie własne.

Oczywiście fakt wyjazdu zarobkowego należy potwierdzić w rozmowie z dzieckiem i z rodzicami, gdyż zaobserwowanie wymienionych powyżej zachowań nie musi oznaczać doświadczenia migracji, lecz mogą być to wskaźniki jakichś innych zmian w życiu dziecka i jego rodziny np. rozwodu, separacji, ale też otrzymania nowej pracy przez rodziców, przeprowadzki, czy narodzenia się kolejnego dziecka w rodzinie.

Zasady poznawania sytuacji ucznia w rodzinie i szkole

Do tej pory rozmyślnie unikałam pojęcia „diagnoza” dla nazwania czynności, które podejmuje nauczyciel-wychowawca w celu poznania swoich uczniów. W moim odczuciu, działania nauczyciela różnią się od tych, podejmowanych przez lekarza w celu zdiagnozowania choroby u pacjenta. Odpowiedniejszym określeniem na nazwanie aktywności wychowawcy jest: poznawanie, próba oceny, poszukiwanie, stawianie hipotez, a także (a może przede wszystkim) rozumienie. Podstawowe zasady, którymi powinien kierować się wychowawca w poznawaniu sytuacji swoich podopiecznych, przedstawia poniższa tabela.

ZASADY POZNAWANIA SYTUACJI UCZNIA I JEGO RODZINY	
Poznanie mocnych i słabych stron dziecka i rodziny	W przeciwieństwie do diagnozy lekarskiej, w której lekarz poszukuje nieprawidłowości w funkcjonowaniu organizmu ludzkiego, nauczyciel-wychowawca nie powinien koncentrować wyłącznie na problemach i trudnościach dziecka i rodziny, ale także na ich mocnych stronach i kompetencjach. Ich odkrycie pozwala na zaplanowanie, zgodnie z potrzebami i możliwościami ucznia i rodziny odpowiedniego wsparcia. Skupianie się wyłącznie na tym, co w dziecku i rodzinie „złe”, skutecznie blokuje szukanie rozwiązań i nawiązanie współpracy z dzieckiem i rodziną, którą przy takim podejściu, z góry skazujemy na niepowodzenie.
Problemy szkolne i rodzinne ucznia to nie choroba	Trudności ucznia w szkole czy jego kłopoty rodzinne (chociażby mające związek z faktem migracji) to nie choroba, lecz rodzaj doświadczenia, które może być udziałem każdego z nas. Nie sposób określić ich typowego przebiegu, a sytuacja „po” danym doświadczeniu nie wraca do takiego samego stanu, jak „przed” nim. Warto pamiętać, że rodzina, której udziałem było doświadczenie rozłąki, nawet po ponownym potężeniu, musi na nowo określić swoją strukturę i role rodzinne. Choroba z punktu widzenia funkcjonowania organizmu jest zawsze „zła”, podczas gdy trudności i kryzysy rodzinne są doświadczeniem powszednim – mogą być nie tylko niszczące, ale także <i>budujące</i> i przynieść dobre skutki.

Niejednoznaczność objawów	<p>Trudności szkolne, czy rodzinne mogą objawiać się w zachowaniu ucznia na wiele różnych sposobów – dzieci, pochodzące z podobnych do siebie środowisk rodzinnych i borykające się z takimi samymi kłopotami, mogą reagować na nie w sposób całkowicie odmienny. I odwrotnie, takie same symptomy widoczne w zachowaniach uczniów nie koniecznie muszą oznaczać, że mają oni taki sam problem, czy niezaspokojoną potrzebę.</p> <p>W przypadku choroby lekarz ma do dyspozycji jej opis kliniczny (występujące objawy, typowy przebieg, zalecane leczenie), nauczyciel-wychowawca nie dysponuje takim „ułatwieniem” i musi być szczególnie wyczulony na indywidualne różnice między swoimi wychowanymi.</p>
Brak recepty	<p>Nauczyciel-wychowawca, chcąc pomóc uczniom będącym w potrzebie, nie dysponuje jedną skuteczną strategią postępowania. To, co okaże się efektywne w pracy z jednym wychowankiem, może nie przynieść pożądanego skutku w pracy z innym, nawet, jeśli problem, z którym obaj się borykają jest pozornie taki sam.</p>
Niemожność ustalenia przyczyny	<p>Często źródło zachowania ucznia może mieć nie jedną, lecz wiele przyczyn. Czasem w ogóle trudno jest jednoznacznie określić, co jest przyczyną lub przyczynami danego zachowania, a niejednokrotnie nie wiadomo, co jest przyczyną danego zachowania, a co jego skutkiem. Jednak wątpliwości te, które stale towarzyszą nauczycielowi, nie czynią jego pracy niemożliwą i nie powodują, że jego działania będą z góry skazane na niepowodzenie.</p>
Konieczność współpracy ucznia i rodziny z nauczycielem	<p>Nauczyciel-wychowawca, chcąc poznać sytuację rodzinną ucznia, musi zaakceptować fakt, że to właśnie uczeń i jego rodzice będą dla niego podstawowym źródłem wiedzy o swojej sytuacji i bez ich zaangażowania, nawet przy najlepszych chęciach, niewiele uda mu się zrobić. Ucznia i jego rodzinę trzeba stale zachęcać do współpracy, pokazywać celowość i sens działań nauczyciela, unikając przy tym pochopnego osądzania i moralizowania.</p>
Procesualność i dynamiczność poznawania	<p>Nauczyciel-wychowawca musi pamiętać, że poznanie i ocenianie sytuacji ucznia jest procesem, który w zasadzie nigdy się nie kończy. Informacje o sytuacji rodzinnej i szkolnej ucznia należy stale monitorować, aktualizować, porównywać z poprzednio zebranymi danymi.</p>

Opracowanie własne na podstawie: de Robertis 1998.

Moim zdaniem, nic nie jest w stanie zastąpić nauczycielowi w procesie poznawania uczniów metod takich, jak rozmowa i obserwacja. Można jedynie dążyć do ich ciągłego udoskonalania i uzupełniania przez zastosowanie innych narzędzi diagnostycznych. Jednak, instrumenty badawcze w postaci testów, skal, kwestionariuszy, powinny być wspomagające dla nawiązania właściwego kontaktu z dzieckiem i rodzicami, lecz nie mogą go zastąpić. Stąd jestem gorącą zwolenniczką głoszonego przez Annę Brzezińską podejścia „od dołu”, czyli postawy skoncentrowanej na próbach zrozumienia, jak dziecko postrzega otaczający je świat (Brzezińska 1985; Piorunek 1996). Tym samym, jest to sprzeciw wobec prób *zmierzenia* dziecka za pomocą standardów i norm prawidłowego i zaburzonego funkcjonowania, w którym zanika chęć poznania jego indywidualnego doświadczenia, a dziecko jest traktowane instrumentalnie (Tamże).

Techniki, służące poznawaniu sytuacji ucznia i jego rodziny, które opiszę poniżej cechują się tym, że:

- angażują ucznia w proces poznawania poprzez wykorzystanie jego autoekspresji (Janowski 1975, s. 190);
- pozwalają poznać problemy nurtujące ucznia, w taki sposób, w jaki on je postrzega i ocenia – badanie subiektywnego odbioru sytuacji;
- dają możliwość wyrażenia indywidualnych potrzeb ucznia i jego rodziny oraz poznania różnych punktów widzenia na tę samą sytuację;
- dobrze służą inicjacji kontaktu i poprzez swoją otwartość oraz brak standaryzacji nie budują profesjonalnej bariery, dystansu między poznawanym i poznającym;
- są uzupełnieniem rozmowy z uczniem i jego rodzicami, lecz jej nie zastępują;
- podlegają jedynie indywidualnej interpretacji w odniesieniu do sytuacji życiowej poszczególnego ucznia;
- są dla samego ucznia i rodziny źródłem wiedzy o sobie, pozwalając na przyjrzenie się swojej sytuacji w inny niż dotychczas sposób.

Wybrane techniki przydatne w poznawaniu sytuacji rodzinnej i szkolnej ucznia

Poniżej przedstawione zostaną pokrótce techniki graficzne, które mogą być przydatne w poznawaniu sytuacji szkolnej i rodzinnej uczniów. Po omówieniu każdej z nich umieszczone zostały propozycje zagadnień, które warto przedyskutować z dziećmi z rodzin migracyjnych – uwzględniają one bowiem specyfikę doświadczenia migracyjnego. Pytania te można potraktować także jako dyspozycje do wywiadu z uczniami i ich rodzicami niezależnie od tego, czy nauczyciel zdecyduje się na zastosowanie którejś z technik, czy też poprzestanie na rozmowie.

Linia, spirala lub wąż życia¹²

Prosimy ucznia, aby naniósł na swoją linię życia najważniejsze wydarzenia, które miały miejsce w jego życiu od momentu narodzin do chwili obecnej, krótko je opisując (na przykład: pójście do szkoły, choroba brata, wyjazd mamy zagranicę). Ważne jest, aby uczeń zaznaczył także ile miał lat, gdy dane wydarzenie miało miejsce. Młodszym dzieciom należy pomóc umiejscowić dane wydarzenie w czasie, dopytując chociażby: Czy to stało się, kiedy już chodziłeś do przedszkola? Technika linii życia odwołuje się do koncepcji rozwoju jednostki jako przechodzenia poprzez kolejne etapy życia, z którymi łączą się wspomnienia najistotniejszych wydarzeń (zwanymi punktami zwrotnymi, kamieniami milowymi), czy najsilniejszych przeżyć (Demetrio 1999). Pozwala ona prześledzić, jakie zmiany zachodziły dotychczas w życiu dziecka, jak przebiegał jego rozwój, jakim wyzwaniom musiało ono stawić czoła. Omawiając z dzieckiem jego pracę, warto dopytać je o emocje związane z poszczególnymi doświadczeniami i o to, jak dzisiaj je ocenia. Należy zwrócić szczególną uwagę na takie wydarzenia, które mogły być dla dziecka szczególnie ważne (zarówno te pozytywne, jak i negatywne), a także takie, które wiązały się z wejściem w nową rolę społeczną i sprostaniem nowym wyzwaniom. Przykładowo – w życiu jedynaka narodzenie młodszego rodzeństwa wiąże się z wejściem w nową rolę społeczną „brata” lub „siostry”, a jednocześnie wyjściem z roli „jedynego dziecka w rodzinie” i sprostaniem nowym oczekiwaniom rodziców, stawianym „starszemu dziecku”. Technika linii życia może dostarczyć nam możliwych wyjaśnień zaobserwowanych trudności ucznia, które mogą wynikać, bądź z kryzysu związanego z danym naturalnym etapem rozwoju dziecka – stres związany z wejściem w okres dojrzewania, bądź też z konkretną sytuacją – chociażby wyjazdem rodziców za granicę. Każda zmiana połączona z wejściem w nową rolę społeczną wiąże się z koniecznością „przygotowania się do objęcia nowej roli” – wymaga, zatem czasu i wysiłku. Najtrudniejsze momenty w życiu to te, w których w stosunkowo krótkim czasie dochodzi do wielu zmian lub zmiany zachodzą w sposób nagły i nieprzewidziany.

W rozmowie z uczniem z rodziny migracyjnej warto poruszyć następujące tematy:

- Jakie inne zmiany (oprócz wyjazdu rodzica(-ów)) miały miejsce ostatnio w życiu ucznia?

¹² Na kartkę papieru nanosimy długą, prostą linię po prawej stronie zakończoną strzałką, którą podpisujemy „Linia mojego życia”. Jeden koniec linii zaznaczamy i podpisujemy słowem „urodzenie”, a drugi (ten ze strzałką) słowem „teraz”. Linię można zastąpić rysunkiem węża lub spirali, co szczególnie podobają się młodszym dzieciom. Linia, wąż lub spirala muszą być na tyle długie, aby uczeń mógł pomiędzy dwoma końcowymi punktami wpisać dowolną ilość najważniejszych wydarzeń, które miały miejsce w jego dotychczasowym życiu.

- Jakie zmiany w życiu ucznia wiązały się z emigracją rodzica(-ów), na przykład: zmiana miejsca zamieszkania, zmiana szkoły itp.?
- Jakie nowe obowiązki pojawiły się w życiu ucznia wraz z wyjazdem rodziców, na przykład opieka nad młodszym rodzeństwem, zakupy, gotowanie obiadów itp.?
- Z jakich dotychczasowych obowiązków, zajęć lub przyjemności uczeń musiał zrezygnować w związku z wyjazdem rodzica(-ów)?
- Czy rodzice rozmawiali z uczniem o wyjeździe i o zmianach, które zajądą w jego życiu; czy dali dziecku czas na *oswojenie się* ze swoją decyzją; czy i w jaki sposób przygotowali dziecko do nowych obowiązków?
- Jak uczeń zareagował na wyjazd; co czuł tuż po wyjeździe rodzica(ów); jak w chwili obecnej uczeń radzi sobie z nieobecnością rodzica(-ów)?
- Jak obecnie uczeń ocenia wyjazd rodzica(-ów)?

Praktyczne wskazówki:

Technikę można wykorzystać także do porozmawiania z rodzicami (opiekunami dziecka) na temat zmian, jakie zaszły ostatnio w życiu ich rodziny.

W przypadku uczniów w młodszym wieku szkolnym można zaproponować, aby to nauczyciel wpisywał zmiany na linii życia. Można też poprosić ucznia, aby, zamiast pisać, narysował najważniejsze wydarzenia ze swojego życia, np. w formie komiksu.

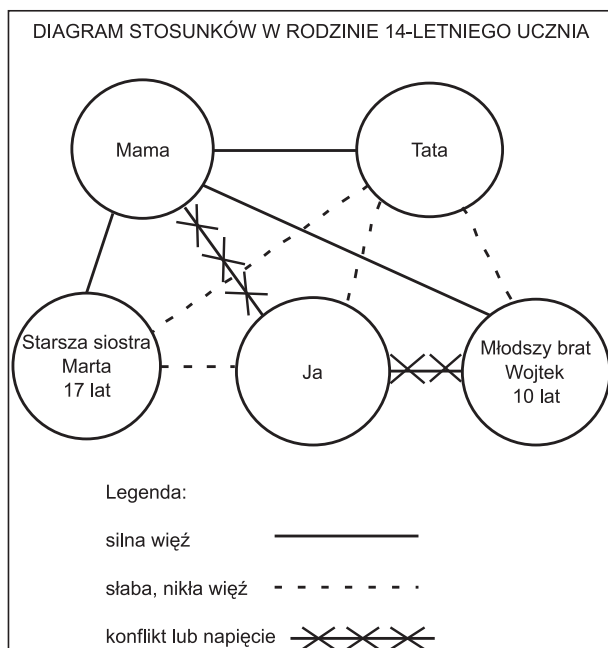
Diagram stosunków w rodzinie

Czynnikiem warunkującym prawidłowy rozwój dziecka jest nawiązanie w okresie wczesnego dzieciństwa więzi emocjonalnej z przynajmniej jedną osobą obdarzającą je w sposób wyłączny uczuciami – tą osobą jest, w przeważającej większości przypadków, rodzic dziecka (Kawula, Brągiel, Janke, 2006, s. 60). Brak zadzierzgnięcia więzi, jak wskazują badania nad wychowankami instytucji opieki zastępczej, może zaważyć na całym późniejszym życiu dziecka, powodując jego brak wiary w siebie, obniżenie aspiracji i aktywności życiowej (Kozdrowicz, 1989). Dlatego też, jednym z istotnych elementów poznawania sytuacji ucznia i jego rodziny, powinny być relacje (ich siła, charakter, jakość), łączące go z poszczególnymi członkami rodziny i innymi osobami znaczącymi, zaangażowanymi w jego wychowanie.

Diagram stosunków w rodzinie, to technika początkowo stosowana do zobrazowania struktury rodziny – w tym celu stosował go Salvatore Minuchin (Meyer, 1993, s. 116-117). Forma graficzna diagramu była potem wielokrotnie modyfikowana i wykorzystywana w inny sposób – między innymi przez Ronalda van Treurena, który używał go dla porównania różnych sposobów postrzegania relacji panujących w rodzinie przez poszczególnych jej członków (Tamże), czy Marię Ryś, która posługiwała się nim, aby zanalizować konflikty rodzinne (Ryś, 1998).

Diagram, w przedstawionej przeze mnie formie, pozwala na uzyskanie informacji o charakterze więzi emocjonalnych, panujących w rodzinie w percepcji ucznia. Pozwala on także na wstępne zdiagnozowanie dominującego w rodzinie klimatu (nazywanego inaczej atmosferą życia rodzinnego) poprzez unaocznienie istniejących między członkami rodziny napięć i nieporozumień. Można także za jego pomocą postawić hipotezy, dotyczące tych członków rodziny, którzy są postrzegani przez dziecko jako te osoby, z którymi nawiązało ono najsilniejszą i najsłabszą więź.

Uczeń rysując diagram prezentuje swój osobisty stosunek wobec życia rodzinnego. Należy mieć przy tym na względzie, że kwestia relacji emocjonalnych w rodzinie należy do obszarów życia postrzeganych jako *sfera intymna*. Wychowanek może czuć dyskomfort opowiadając o więziach rodzinnych i, w sposób mniej lub bardziej świadomy, unikać ujawniania szczegółów dotyczących swoich relacji z rodzicami, czy rodzeństwem. Zatem, aby diagram okazał się dobrym sposobem na poznanie ucznia, musi on zrozumieć sens analizowania swoich emocji i postaw względem poszczególnych osób z rodziny. Należy dodatkowo zapewnić go o dyskrecji i o tym, że jego stosunek wobec członków grupy rodzinnej nie podlega ocenie a pomoże mu lepiej zrozumieć swoją sytuację.

Źródło: opracowanie własne.

W rozmowie z uczniem z rodziny migracyjnej warto poruszyć następujące tematy:

- Jak układały się relacje ucznia z rodzicami i rodzeństwem przed wyjazdem?
- Jak układają się relacje ucznia z rodzicami i rodzeństwem obecnie, w tym relacje z nieobecny rodzicem?
- Czy przed wyjazdem rodzica(ów) były w rodzinie jakieś konflikty i jeśli tak, to, czego dotyczyły? Jak długo trwały, kto był w nie zaangażowany, czy i jak je rozwiązano?
- Czy obecnie w rodzinie jest jakiś konflikt i jeśli tak, to czego dotyczy; od jak dawna trwa i kto jest w niego zaangażowany?
- W jaki sposób wyjazd rodzica zmienił relacje dotychczas panujące w rodzinie? Czy zdaniem ucznia w wyniku wyjazdu doszło do osłabienia czy wzmocnienia więzi rodzinnych? (ogólnie, a potem szczegółowo dopytać o poszczególne osoby);
- Jak, zdaniem ucznia, będą wyglądały stosunki w rodzinie po powrocie rodzica(ów) z emigracji?

Praktyczne wskazówki:

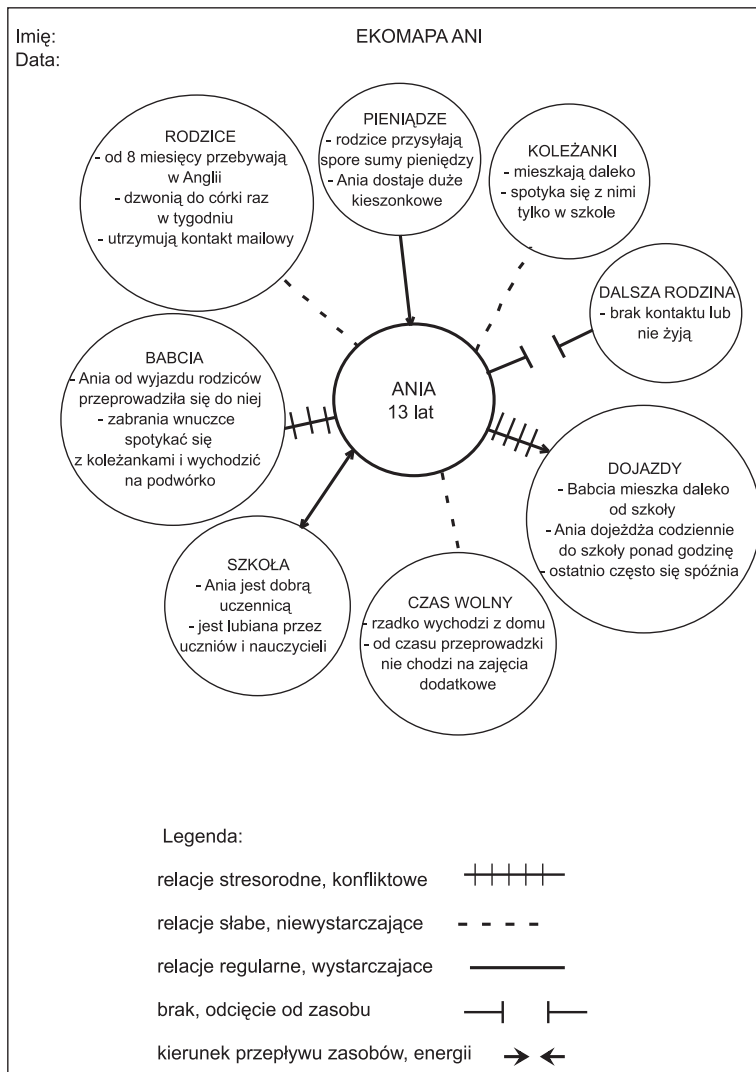
Diagram można wykorzystać także do zbadania stosunków panujących w grupie rówieśniczej. W tym przypadku należy jednak poprosić ucznia, aby ograniczył się do grona swoich najbliższych kolegów lub przyjaciół, gdyż przy większej liczbie osób diagram staje się nieczytelny.

Ciekawe wnioski można otrzymać, porównując diagramy relacji tej samej grupy/rodziny narysowane przez różnych jej członków.

Ekomapa ucznia

Ekomapa to technika graficzna za pomocą której, można zobrazować sytuację dziecka w środowisku społecznym, w relacji z innymi systemami społecznymi takimi, jak:

- Osoby znaczące dla dziecka: dalsza i bliższa rodzina, koledzy, przyjaciele;
- Instytucje społeczne, z którymi dziecko jest związane np. szkoła, kościół, dom kultury, harcerstwo itp.;
- Najbliższe otoczenie dziecka: miejsce zamieszkania (miasto, miasteczko, wieś), sąsiedztwo, dostęp do instytucji i usług;
- Systemy opieki i wsparcia: korzystanie ze wsparcia finansowego, materialnego lub emocjonalnego jakichś osób oraz instytucji;
- Zasoby materialne i duchowe: sytuacja materialna rodziny, warunki mieszkaniowe, stan zdrowia dziecka i członków rodziny, hobby, formy spędzania czasu wolnego.

Źródło: opracowanie własne.

Technika ta odwołuje się do teorii ekologicznej, która głosi, że aby jednostka mogła się rozwijać, to niezbędna jest w jej życiu równowaga między potrzebami i aspiracjami a zasobami środowiska pozwalającymi je zaspokoić (Garvin, Seabury 1998, s. 231). Ekomapa pozwala spojrzeć na sytuację dziecka niejako „z lotu ptaka” i określić najistotniejsze potrzeby dziecka oraz obecny stan i dostępne możliwości ich zaspokojenia. Pozwala tym samym odpowiedzieć nam na następujące pytania:

- Jakie znaczące zasoby są obecne w najbliższym otoczeniu dziecka?
- Jakich zasobów i jakiego wsparcia dziecku aktualnie brakuje?
- Jaki jest stopień zaangażowania dziecka w życie społeczne?
- Czy istnieje w życiu dziecka równowaga między zaangażowaniem w życie społeczne a otrzymywanym wsparciem?
- Jaki jest dominujący charakter relacji dziecka z otoczeniem społecznym?

W analizie należy zwrócić szczególną uwagę na relacje konfliktowe i stresorodne oraz na relacje niewystarczające dziecku do zaspokojenia jego istotnych potrzeb rozwojowych (związanych z wiekiem i pełnionymi rolami społecznymi), ale także tych wynikających ze specyficznej sytuacji dziecka i jego rodziny. Informacje uzyskane od członków rodziny należy skonfrontować ze swoją wiedzą na temat społeczności, w której żyje dana rodzina, jej specyfiki oraz mocnych i słabych stron (np. łatwość dostępu do usług określonego rodzaju).

W rozmowie z uczniem z rodziny migracyjnej warto poruszyć następujące tematy:

- Jak wygląda sytuacja materialna, zawodowa, mieszkaniowa rodziny ucznia?¹³
- Jak układają się relacje ucznia i jego rodziny z bliższą i dalszą rodziną, sąsiadami, znajomymi, kolegami z pracy i innymi osobami, z którymi regularnie się kontaktują ?
- Czy i z jakiego powodu uczeń i jego rodzina korzystają ze wsparcia jakichś instytucji? Jakiego rodzaju jest to wsparcie (związane z sytuacją materialną, zdrowotną, opieką nad dziećmi itp.)?
- Czy i w jaki sposób uczeń i jego rodzina biorą udział w życiu społecznym (przynależność do organizacji, aktywność pozazawodowa rodziców, grupa religijna lub wyznaniowa, uczestnictwo w życiu sąsiedzkim, społeczności lokalnej, aktywność kulturalna itp.)?
- Jak wyglądają kontakty ucznia z rówieśnikami w szkole i poza nią (czy ma duże grono znajomych, przyjaciół, chłopaka/dziewczynę, należy do jakiejś paczki rówieśniczej itp.)?
- Jak wygląda porządek dnia ucznia, (o której wstaje, kto go budzi, czy je śniadanie w domu i z kim itp.)? Warto dopytać o to, kto inicjuje poszczególne czynności i które z nich uczeń wykonuje sam, a w których pomagają mu inne osoby;
- W jaki sposób i z kim spędza uczeń czas wolny, a jak spędzają czas wolny członkowie jego rodziny?
- Jakie zainteresowania i pasje ma uczeń i w jaki sposób je rozwija?

¹³ Należy pamiętać, że rozmawiając z uczniem uzyskamy jedynie jego percepcję dotyczącą tych, niezwykle istotnych, aspektów życia rodzinnego. Z tego powodu należy potwierdzić uzyskane od ucznia informacje w rozmowie z rodzicami i, jeśli tylko mamy taką możliwość, czerpiąc wiedzę z innych źródeł np. z obserwacji własnej, od innych nauczycieli, z dokumentów itp.

Praktyczna wskazówka:

Ekomapę można wykorzystać także do poznania sytuacji rodziny jako całości, umieszczając w środkowym kole nie pojedynczą osobę, lecz wszystkich członków rodziny wspólnie zamieszkujących gospodarstwo domowe.

Podsumowanie i wnioski

- Diagnozowanie sytuacji migracji powinno być elementem całościowej oceny sytuacji życiowej ucznia i nie może być analizowane w oderwaniu od innych wymiarów funkcjonowania społecznego dziecka i jego rodziny – stąd najodpowiedniejsze wydaje się odwołanie do teorii rozwojowej i ekologicznej (środowiskowej);
- Nauczyciel-wychowawca powinien dążyć do stworzenia systemu zbierania, dzielenia się i monitorowania informacji o sytuacji życiowej uczniów we współpracy z innymi pracownikami szkoły. Taki system może stać się podstawą budowania indywidualnych programów wsparcia uczniów, odczuwających negatywne konsekwencje rozłąki z rodzicami;
- Poznawanie sytuacji szkolnej i rodzinnej ucznia nie może obyć się bez zaangażowania w ten proces jego i jego rodziny – należy stale motywować ich do współpracy i pokazywać jej sens;
- Wychowawca powinien znać wskaźniki mogące świadczyć o tym, że uczeń doświadcza rozłąki z rodzicem (bądź rodzicami) i na tej podstawie dążyć do pełniejszego rozpoznania jego sytuacji;
- W poznawaniu sytuacji ucznia i jego rodziny nauczyciel-wychowawca musi kierować się pewnymi zasadami oraz unikać pochopnego oceniania i moralizowania;
- Nauczyciel-wychowawca powinien dysponować wiedzą teoretyczną, dotyczącą problematyki funkcjonowania dzieci w sytuacji rozłąki oraz wiedzą praktyczną o metodach niwelowania możliwych braków, wynikłych z nieobecności rodzica, bądź rodziców.

Bibliografia

- Brzezińska, A. (1985) *Zasady psychologiczno-pedagogicznego badania dzieci w wieku przedszkolnym. Poradnik zawodowy*. Poznań, Wojewódzka Poradnia Wychowawczo-Zawodowa.
- Danilewicz, W. (2006) *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*. Białystok, Trans Humana.
- de Barbaro, B. (red.). (1999) *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- deRobertis, C. (1998). *Metodyka działania w pracy socjalnej*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk.
- Demetrio, D. (1999) *Zabawa na tle życia. Gra autobiograficzna w edukacji dorosłych*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Garvin, Ch. D. Seabury B.A., (1998) *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*. Tom I, Katowice, Wydawnictwo Śląsk.
- Hess, P., T. Howard (1981) An Ecological Model for Assessing Psychosocial Difficulties in Children. *Child Welfare*, vol. LX, nr 8.
- Janowski, A. (1975) *Poznawanie uczniów*. Warszawa, WSiP.
- Kawula, S., J. Brągiel, A.W. Janke, (2006) *Pedagogika rodziny*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kozdrowicz, E. (1989) *Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej*. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Meyer, C. H. (1993) *Assessment in Social Work Practice*. New York, Columbia University Press.
- Piorunek, M. (1996) *Udział dziecka w diagnozowaniu sytuacji biograficznej*. [w:] A. Kargulowa (red.), *Dramaturgia poradnictwa*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ryś, M. (1998) *Konflikty w rodzinie – niszczą czy budują?* Warszawa, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.

Anna Zielińska

Szkoła wobec wyjazdów do pracy za granicę rodziców małoletnich uczniów. Aspekty prawne

Po przystąpieniu przez nasz kraj do Unii Europejskiej w 2004 roku, znacznie nasiliło się zjawisko wyjazdów Polaków do pracy za granicę. Wielu naszych rodaków, nie tylko ludzi młodych, nieposiadających własnych rodzin, ale także rodziców dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, wyjeżdża w celach zarobkowych do innych krajów. Migracje zarobkowe rodziców stwarzają poważne problemy pedagogiczne i prawne, także dla szkół i placówek edukacyjnych. W sytuacji wyjazdu dorosłych i pozostawienia w kraju dzieci, brak kontaktu z rodzicami, niemożność przekazania im informacji o postępach i trudnościach dziecka, brak współpracy w rozwiązywaniu problemów wychowawczych, jest poważną przeszkodą dla dyrektora szkoły i nauczycieli. Obniża także efektywność dydaktyczną i wychowawczą szkoły. W wielu sytuacjach edukacyjnych potrzebna jest zgoda albo wniosek rodziców. Bez nich nie jest możliwy pełny udział dziecka w życiu szkoły, podejmowanie skutecznych interwencji pedagogicznych, zapewnienie małoletniemu uczniowi możliwości korzystania z jego praw. Inne problemy dla szkół i placówek pojawiają się, kiedy uczeń wraca z zagranicy, gdzie przebywał wspólnie z rodzicami i uczęszczał do szkół w innym kraju, szczególnie wtedy, gdy system kształcenia w tym kraju i obowiązujące tam programy nauczania istotnie różnią się od polskiego systemu edukacyjnego.

Celem tego rozdziału będzie omówienie niektórych problemów powstających w związku z wyjazdami do pracy za granicę rodziców uczniów, oraz próba zaproponowania możliwych rozwiązań i sposobów działania szkoły w takich sytuacjach.

Władza rodzicielska

Zanim zostaną omówione problemy, jakie dla szkoły stwarzają wyjazdy zarobkowe za granicę rodziców uczniów, trzeba wspomnieć o stosunku prawnorodzinnym łączącym rodziców i ich małoletnie dzieci. W Polsce, podobnie jak w większości krajów, pełnoletniość uzyskuje się po ukończeniu 18 lat. Osoby młodsze, nazywane w przepisach prawa „małoletnimi” nie mogą samodzielnie podejmować decyzji w ważnych dla siebie sprawach np. związanych z miejscem zamieszkania, zdrowiem czy edukacją. Nie mogą także, przez samodzielne działania zmieniać swojej sytuacji prawnej, nie mogą samodzielnie zawierać umów ani występować przed organami państwa. Ograniczenia te wynikają z przyjęcia zasady, że dziecko potrzebuje szczególnej troski i ochrony. Potrzeba

ta dotyczy zarówno dbałości o jego rozwój fizyczny i duchowy, jak i ochrony jego interesów w obrocie prawnym. Funkcje te wobec dziecka spełniają osoby dorosłe, z którymi łączy je naturalna więź, a więc rodzice. Dla wykonania tych zadań ustawodawca przyznaje rodzicom określone uprawnienia i nakłada obowiązki, normując w ten sposób stosunek prawny między rodzicami i dzieckiem, nazywany władzą rodzicielską (Smyczyński, 1997). Władza rodzicielska to: całość uprawnień i obowiązków rodziców względem małoletniego dziecka w celu zapewnienia pieczy nad jego osobą i majątkiem (Jagielski, 1963)¹⁴. Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, niezależnie od tego, czy zawarli małżeństwo, czy są rodzicami dziecka pozamałżeńskiego (art. 93. § 1 KRO). Od momentu urodzenia dziecka władza rodzicielska przysługuje matce i mężczyźnie, który jest jej mężem, zgodnie z zasadą domniemania pochodzenia dziecka od męża matki (art. 62 KRO). Jeżeli dziecko urodziło się poza małżeństwem, władza rodzicielska przysługuje matce i ojcu, który uznał dziecko (art. 72 i 79 KRO). Jeżeli ojciec dziecka pozamałżeńskiego nie uznał go dobrowolnie, a jego ojcostwo zostało ustalone w wyniku procesu sądowego, władza rodzicielska przysługuje mu tylko wtedy, gdy przyzna mu ją sąd w wyroku ustalającym ojcostwo, bądź po ustaleniu ojcostwa (art. 93 § 2 KRO). Jeśli sąd nie przyzna ojcu władzy rodzicielskiej przysługuje ona tylko matce.

Władza rodzicielska przysługuje wyłącznie osobom, które mają pełną zdolność do czynności prawnych, a więc pełnoletnim i nieubezważnionym przez sąd. Władza rodzicielska nie przysługuje rodzicom, których sąd pozbawił tej władzy i tym, którym władzę rodzicielską zawiesił.

Rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska, mają prawo wychowywać dziecko zgodnie ze swoimi przekonaniami, wybrać mu szkołę publiczną lub niepubliczną, zapewnić uznane przez nich za właściwe wychowanie moralne i religijne. Prawa te przysługują rodzicom na mocy Konstytucji (Art.48, ust.1 i Art. 70, ust.3).¹⁵ Konstytucja zawiera także stwierdzenie, że ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu (Art.48, ust.2). Te przepisy Konstytucji są wyrazem dwóch ważnych zasad: autonomii rodziny i prymatu rodziny w wychowaniu dzieci (Andrzejewski, 1999).

Jeśli jednemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska (np. został ubezważniony lub pozbawiony władzy rodzicielskiej przez sąd), albo jeśli jest nieznan czy żyje, władzę rodzicielską wykonuje samodzielnie drugi z rodziców. Może się także zdarzyć, że żadnemu z rodziców ta władza nie przysługuje. W takiej sytuacji, kiedy nie ma osoby prawnie odpowiedzialnej za dziecko sąd, powołuje dla małoletniego, opiekuna prawnego. Opiekun musi mieć pełną zdolność do czynności prawnych, czyli musi być pełnoletni i nieubezważniony

¹⁴ KRO – Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Skrót KRO będę używała w dalszej części artykułu.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. z 1997 roku nr 78, poz. 483).

wolniony, nie może być pozbawiony praw publicznych, praw rodzicielskich lub opiekuńczych (art. 148 § 1. KRO). Nie może być ustanowiony opiekunem ten, w stosunku do kogo zachodzi prawdopodobieństwo, że nie wywiąże się z obowiązków opiekuna (art. 148 § 2. KRO). Opieka prawna nad dzieckiem może być powierzona albo jednej osobie, albo wspólnie małżonkom (art. 146 KRO).

Rodzice posiadający władzę rodzicielską sprawują *pieczę nad osobą i majątkiem dziecka* (art. 95 KRO). W skład: *pieczy nad osobą dziecka* wchodzi uprawnienia związane z wychowaniem i kierowaniem dzieckiem, dbałością o jego rozwój fizyczny i psychiczny. *Wychowanie* jest traktowane przez ustawodawcę, jako całokształt zabiegów mających na celu ukształtowanie człowieka pod względem fizycznym, moralnym i umysłowym oraz przygotowanie go do życia w społeczeństwie. *Kierowanie* sprowadza się do decydowania o sprawach dziecka, które określa się jako istotne, np. dotyczące obywatelstwa, zmiany imienia, nazwiska, określenia miejsca pobytu, wyboru szkoły, sposobu leczenia, kierunku wychowania, wyjazdów za granicę (Andrzejewski, 1999, s.57). *Pieczna nad majątkiem* sprowadza się do sprawowania zarządu tym majątkiem z należytą starannością. Rodzice, także z mocy prawa reprezentują dziecko przy czynnościach prawnych oraz przed sądem lub innym organem państwa. Są jego *przedstawicielami ustawowymi* (art. 98 KRO). Podobne jak rodzice, obowiązki wobec małoletniego ma opiekun prawny, który także sprawuje pieczę nad osobą i majątkiem dziecka oraz jest jego przedstawicielem ustawowym. Zasadnicza różnica między rodzicami a opiekunem polega na tym, że rodzice są autonomiczni w sprawowaniu władzy rodzicielskiej, dopóki sąd nie stwierdzi, że dobro dziecka jest zagrożone, nie podlegają żadnej ingerencji ani kontroli i to oni sami określają, co jest dla dziecka korzystne. Opiekun prawny natomiast jest ustanowiony przez sąd i podlega jego nadzorowi. Sąd udziela mu wskazówek i poleceń (art. 165 § 1. KRO), może żądać od opiekuna wyjaśnień we wszystkich sprawach związanych ze sprawowaniem opieki (art. 165 § 2. KRO). Na każde żądanie sądu, nie rzadziej niż raz w roku, opiekun obowiązany jest składać sądowi sprawozdania dotyczące osoby i majątku podopiecznego (art. 166 KRO).

Chociaż rodzice cieszą się autonomią w sprawowaniu władzy rodzicielskiej, to sąd może wkraczać, kiedy uzna, że dobro dziecka jest zagrożone. Sąd może wydawać **zarządzenia ograniczające władzę rodzicielską**, o różnym stopniu ingerencji w życie rodziny. Może np. zobowiązać rodziców lub dziecko do określonego postępowania, poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora, skierować dziecko do odpowiedniej instytucji lub organizacji, a w poważniejszych przypadkach także powierzyć wykonywanie pieczy nad osobą dziecka placówce opiekuńczo-wychowawczej lub rodzinie zastępczej (art. 109 KRO).

W razie wystąpienia przemijającej przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej, sąd opiekuńczy może orzec jej **zawieszenie** (art. 110 KRO). Takimi „przemijającymi przeszkodami” mogą być np. długi pobyt w szpitalu, odbywa-

nie kary pozbawienia wolności czy – interesujący nas szczególnie – dłuższy wyjazd za granicę.

W przypadkach, kiedy rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej, w rażący sposób zaniedbują swoje obowiązki opiekuńcze bądź, kiedy występuje trwała przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej, sąd **pozbawia** rodziców tej władzy (art. 111 § 1 KRO). Sąd może także odebrać rodzicom władzę rodzicielską, jeśli wcześniej ograniczył ich władzę rodzicielską przez umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub rodzinie zastępczej i pomimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny zastosowania tych środków, a w szczególności, jeśli rodzice trwale nie interesują się dzieckiem (art. 111 § 2 KRO).

Władza rodzicielska a wyjazd rodziców za granicę

Jak w kontekście tych regulacji wygląda sytuacja dziecka, którego rodzice na wiele miesięcy, a niekiedy lat, wyjechali do pracy za granicę? Trzeba tu rozróżnić dwa przypadki:

- wyjazdu do pracy za granicę tylko jednego z rodziców, w sytuacji kiedy drugiemu przysługuje władza rodzicielska
- wyjazdu obojga albo tego z rodziców, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska.

W pierwszej sytuacji ten z rodziców, który pozostaje w kraju przejmuje odpowiedzialność za dziecko, troskę o jego rozwój i zaspokojenie potrzeb. Z formalnego punktu widzenia oboje rodzice posiadają władzę rodzicielską, ale wynikające z niej uprawnienia i obowiązki w praktyce realizuje tylko jeden z nich. Taka sytuacja może trwać przez dłuższy okres czasu. Brak jednego z rodziców w wychowaniu dziecka i problemy z tym związane – osłabienie więzi rodzinnych, poczucie osamotnienia, powodują wiele negatywnych i trwałych skutków w życiu rodziny. Jednak taki stan nie rodzi negatywnych skutków w sferze prawnej. Zgodnie z polskim prawem, jeżeli władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonywania (art. 97 § 1 KRO). Jeśli np. matka pozostaje w kraju i wykonuje wszystkie obowiązki wobec dziecka; zarówno związane ze sprawowaniem pieczy nad osobą i majątkiem dziecka, jak i te, które są konsekwencją bycia przedstawicielem ustawowym dziecka, to brak ojca może być w sferze prawnej niezauważalny. Jeśli ustawa nie stanowi inaczej, każdemu z rodziców przysługują samodzielnie wszystkie prawa i obowiązki wynikające z faktu sprawowania władzy rodzicielskiej. Matka w takim przypadku kieruje dzieckiem, reprezentuje je, udziela zgody na zabiegi medyczne, decyduje o edukacji. Gdyby ojciec nie zgadzał się z jej decyzjami w istotnych dla dziecka sprawach, mógłby podobnie jak ojciec przebywający w kraju wystąpić o rozstrzygnięcie do sądu (art. 97 § 2 KRO).

Co z faktu wyjazdu jednego z rodziców za granicę i pozostaniu w kraju drugiego z rodziców wynika dla szkoły? Jeśli pozostająca w kraju matka (bądź ojciec) wykonuje obowiązki opiekuńcze wobec dziecka i samodzielnie sprawuje władzę rodzicielską, staje się jedynym partnerem dla szkoły. Takiej osobie szkoła udziela wszelkich informacji o dziecku, taka matka lub ojciec może składać bez udziału drugiego z rodziców wnioski bądź opinie zawsze wtedy, gdy przepisy prawa oświatowego tego wymagają.

Sytuacja radykalnie komplikuje się, jeżeli za granicę wyjeżdżają oboje rodzice albo ten, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska. W Polsce nie rodzą skutków prawnych umowy cywilne cedujące uprawnienia rodziców wynikające z władzy rodzicielskiej na inne osoby. Można oczywiście przekazać innej osobie opiekę faktyczną nad swoim dzieckiem. Można wynająć nianię, powierzyć opiekę nad dzieckiem krewnym, powinowatym, przyjacielom, sąsiadom, ale osoby te nigdy nie będą mogły kierować wychowaniem, decydować o ważnych dla małoletniego sprawach, reprezentować dziecka. Tych uprawnień rodzice nie mogą przenieść umową na inne podmioty. Jedyną możliwością rozwiązania takiej sytuacji jest zwrócenie się do sądu o zawieszenie rodzicom władzy rodzicielskiej ze względu na przemijającą przeszkodę i ustanowienie przez sąd opiekuna prawnego dla dziecka. Sąd ustanawiając opiekuna bierze pod uwagę przede wszystkim osoby wskazane przez rodziców, a w dalszej kolejności krewnych i inne osoby bliskie dziecku i rodzinie (art. 149 KRO).

W praktyce bardzo często wyjeżdżając za granicę rodzice nie występują do sądu o ustanowienie opieki dla dziecka na czas ich nieobecności. Jakie konsekwencje rodzi taka sytuacja dla szkoły?

A. Długotrwała nieobecność rodzica a edukacja dziecka

Długoterminowy wyjazd rodziców za granicę wywołuje negatywne konsekwencje w różnych obszarach życia szkoły, niekorzystnie wpływa na edukację dziecka, znacznie utrudnia skuteczną interwencje pedagogiczną w wymagających tego sytuacjach. Omówię po kolei problemy pojawiające się przy realizacji różnych zadań szkoły i występowania zdarzeń towarzyszących jej pracy. Należą do nich:

- Wykonywanie obowiązku przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego i obowiązku nauki, z uwzględnieniem odraczania dziecku obowiązku szkolnego i wcześniejszego przyjęcia do szkoły
- Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie małoletnich uczniów
- Realizacja prawa dziecka do zachowania tożsamości narodowej, etnicznej, kulturowej,
- Pomoc pedagogiczno-psychologiczna dla uczniów

- Turystyka i krajoznawstwo organizowane przez szkołę
- Wypadek lub choroba małoletniego ucznia.

1. Wykonywanie obowiązku przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego, obowiązku nauki

Nauka jest w Polsce obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia, czyli do osiągnięcia pełnoletności. Dziecko w wieku 6 lat jest obowiązane odbyć roczne przygotowanie przedszkolne (Art. 14, ust.3 USO¹⁶), zaś obowiązkiem szkolnym objęte są obecnie dzieci, które w danym roku kalendarzowym kończą siedem lat i ten obowiązek trwa do ukończenia gimnazjum, nie dłużej niż do 18 roku życia (tamże Art.15, ust.2). Obowiązek szkolny spełnia się przez uczęszczanie do szkoły podstawowej i gimnazjum, publicznych albo niepublicznych (tamże Art. 16 ust.5). Po ukończeniu gimnazjum obowiązek nauki spełnia się przez uczęszczanie do szkół ponadgimnazjalnych, w formach pozaszkolnych, przez uczęszczanie na zajęcia realizowane w ramach działalności oświatowej osób fizycznych i prawnych, które uzyskały akredytację bądź w formie przygotowania zawodowego u pracodawcy (tamże Art. 16, ust. 5a).

Dyrektor szkoły, w obwodzie której dziecko mieszka, może na wniosek rodziców, zezwolić aby obowiązek przygotowania przedszkolnego i obowiązek szkolny był spełniany poza szkołą. W przypadku dziecka podlegającego obowiązkowi nauki, zgodę może wyrazić dyrektor szkoły, do której dziecko uczęszcza. (art. 16 ust 7a i ust 8 USO). Taką możliwość spełniania obowiązku: przygotowania przedszkolnego, szkolnego i nauki przewiduje prawo oświatowe, nie ma ona jednak dużego znaczenia dla omawianych tu problemów i w praktyce zdarza się rzadko.

Jest możliwa jeszcze jedna forma spełniania obowiązku przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego i obowiązku nauki, do której powrócę w drugiej części tego opracowania. Te obowiązki mogą być spełniane przez uczęszczanie do przedszkola lub szkoły:

1. za granicą, w tym na podstawie umów międzynarodowych lub porozumień o współpracy bezpośredniej zawieranych przez szkoły, jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej lub w ramach programów edukacyjnych Unii Europejskiej
2. przy przedstawicielstwie dyplomatycznym innego państwa w Polsce.

Oczywiście z takich form nie korzystają rodzice, którzy wyjeżdżają za granicę i pozostawiają w kraju swoje dzieci. Poniższa tabela obrazuje, jakie obowiązki muszą spełnić rodzice dziecka w wieku szkolnym i w jaki sposób szkoła może zareagować, jeśli z tych obowiązków rodzice się nie wywiązują.

¹⁶ USO używany w tekście to skrót od nazwy: Ustawa o Systemie Oświaty.

Obowiązki rodziców dziecka podlegającego obowiązkowi przygotowania przedszkolnego, obowiązkowi szkolnemu bądź obowiązkowi nauki	Co może zrobić szkoła, jeśli rodzice nie wykonują tych obowiązków?
<p>Rodzice:</p> <ul style="list-style-type: none"> • są obowiązani dopełnić czynności związanych ze zgłoszeniem dziecka do szkoły • zapewnić regularne uczęszczanie dziecka na zajęcia • zapewnić warunki do nauki w domu • zapewnić dziecku realizującemu obowiązek szkolny poza szkołą, warunki nauki określone w zezwoleniu dyrektora. <p>Rodzice dziecka podlegającego obowiązkowi nauki są zobowiązani do:</p> <ul style="list-style-type: none"> • informowania na żądanie wójta gminy (burmistrza, prezydenta miasta) o formie spełniania obowiązku nauki i zmianach w tym zakresie (art.18 USO) • informowania w terminie do 30 września każdego roku, dyrektora szkoły podstawowej lub gimnazjum, w obwodzie których dziecko mieszka o realizacji obowiązku szkolnego spełnianego za granicą (art. 18 USO). 	<p>Nie spełnianie obowiązku przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego, obowiązku nauki, podlega egzekucji w trybie przepisów o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (art. 20 USO).</p> <p>W takiej sytuacji szkoła może także zawiadomić sąd rodzinny o nie wykonywaniu przez rodziców obowiązków wobec dziecka.</p>

Dyrektorzy szkół obowiązani są kontrolować, czy wymienione w tabeli obowiązki są wykonywane, tj. czy rodzice dopełnili czynności związanych ze zgłoszeniem dziecka do szkoły, czy dziecko regularnie uczęszcza na zajęcia, czy rodzice powiadomili szkołę o formie spełniania obowiązku za granicą (Art. 19 ust 1 USO). Dyrektorzy prowadzą ewidencję spełniania obowiązku szkolnego i obowiązku nauki (art. 19 ust. 2 USO).

Wyjazd za granicę i pozostawienie dziecka u kogoś z rodziny bez zawieszenia władzy rodzicielskiej i ustanowienia opiekuna prawnego nie zwalnia rodziców z odpowiedzialności za wykonywanie obowiązku szkolnego przez ich syna czy córkę i może być potraktowane jako zaniedbanie obowiązków wobec dziecka.

Nie wszystkie dzieci zaczynają naukę w szkole w wieku 7 lat. W polskim systemie oświaty możliwe jest wcześniejsze rozpoczęcie nauki przez dziecko, które przed dniem 1 września kończy 6 lat, jeżeli wykazuje psychofizyczną dojrzałość do podjęcia nauki w szkole. Jest to możliwe tylko na wniosek rodziców (bądź opiekunów prawnych). Decyzje w tej sprawie podejmuje dyrektor szkoły po zasięgnięciu opinii publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej (Art.16, ust.1 i 2). Trzeba tu dodać, że **badanie dziecka przez poradnię i wydanie opinii jest możliwe na wniosek rodziców bądź opiekuna prawnego.**

W uzasadnionym przypadku rozpoczęcie spełniania przez dziecko obowiązku szkolnego może być odroczone o jeden rok. W takiej sytuacji także konieczna jest opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej, wydawana na wniosek rodziców (Art. 16, ust. 3 i 4). **Wyjazd obojga rodziców sprawujących władzę rodzicielską powoduje więc problemy z odroczeniem obowiązku szkolnego wtedy, gdy jest to uzasadnione, a także trudności w przeprowadzaniu badań przez poradnię i wydaniu opinii w tej sprawie.**

2. Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie małych uczniów

Szczególnie ważne dla edukacji szkolnej dziecka i praw jego rodziców w procesie edukacji, jest rozporządzenie wykonawcze w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych. Zgodnie z tym rozporządzeniem, na początku każdego roku szkolnego nauczyciele przedmiotu informują rodziców (prawnych opiekunów) o:

- wymaganiach edukacyjnych, wynikających z realizowanego przez siebie programu nauczania,
- sposobach sprawdzania osiągnięć edukacyjnych uczniów,
- warunkach i trybie poprawy oceny z danego przedmiotu.

Wychowawca natomiast informuje rodziców o:

- zasadach i kryteriach oceniania zachowania,
- przepisach dotyczących oceniania, klasyfikowania, promowania uczniów,
- zasadach przyjętych w wewnątrzszkolnym systemie oceniania,
- przepisach dotyczących przeprowadzania egzaminów klasyfikacyjnych, poprawkowych,
- standardach wymagań i sposobie przeprowadzania sprawdzianu i egzaminu gimnazjalnego,
- zadaniach wychowawczych i zamierzeniach pracy wychowawczej oddziału, szkoły, zgodnie z programem wychowawczym szkoły, a także o założeniach szkolnego programu profilaktyki¹⁷.

¹⁷ § 4 Rozporządzenia MEN z dnia 30 kwietnia 2007 roku w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. z 2007 roku nr 83, poz.562)

Rodzice mają prawo uzyskiwać informacje na temat swego dziecka, jego zachowania, postępów i przyczyn trudności w nauce. Odbywa się to najczęściej w szkołach, podczas zebrań z rodzicami lub podczas dni otwartych i konsultacji poszczególnych nauczycieli i wychowawców z rodzicami uczniów. Na zebraniu, rodzice otrzymują do wglądu zestaw sprawdzonych i ocenionych pisemnych prac kontrolnych ucznia. Na prośbę rodziców nauczyciel przedmiotu ma obowiązek uzasadnić ustaloną ocenę (tamże, § 5 ust 2).

Przed rocznym klasyfikacyjnym zebraniem rady pedagogicznej, nauczyciele prowadzący poszczególne zajęcia oraz wychowawca klasy są obowiązani poinformować ucznia i jego rodziców bądź opiekunów prawnych o przewidywanych dla niego rocznych ocenach z zajęć edukacyjnych i ocenie z zachowania. Sposób i forma poinformowania rodziców powinny być określone w statucie szkoły (tamże, § 11, ust.9).

Co zrobić, jeśli rodzice są nieobecni w kraju, a nie ustanowiono dla dziecka opiekuna prawnego? Kogo należy informować w takiej sytuacji o postępach i trudnościach dziecka, o przewidywanych dla niego ocenach z zajęć edukacyjnych i ocenach z zachowania?

Do wykonywania powyżej wymienionych praw nie jest niezbędne osobiste działanie rodziców i mogą one, przynajmniej w pewnym zakresie, być powierzone innym osobom. Rodzice mogą np. wskazać na piśmie członka rodziny, który podczas ich nieobecności będzie kontaktował się ze szkołą i uzyskiwał informacje o postępach, trudnościach i ocenach dziecka.

Opiekun faktyczny dziecka nie może natomiast zastąpić rodziców, w tych sytuacjach, w których ich zgoda albo wniosek jest wymagany do podjęcia wskazanego w przepisach prawa działania. Tylko rodzice lub opiekun prawny małoletniego ucznia mogą więc złożyć wniosek do rady pedagogicznej o przeprowadzenie egzaminu klasyfikacyjnego (tamże, § 17 ust 3). Tylko osoba formalnie odpowiedzialna za dziecko może zgłosić do dyrektora szkoły w ciągu 7 dni od zakończenia zajęć zastrzeżenia, jeśli uzna, że ocena klasyfikacyjna z przedmiotów edukacyjnych bądź z zachowania została ustalona sprzecznie z przepisami prawa dotyczącymi wystawiania ocen (tamże, § 19, ust. 1). Brak rodziców powoduje niemożność skorzystania z tych uprawnień i komplikuje sytuację szkolną dziecka. Natomiast dla przeprowadzenia egzaminu poprawkowego przepisy prawa nie wymagają współdziałania rodziców (tamże, § 21, ust. 1). Uczeń, od czwartej klasy szkoły podstawowej, który w wyniku klasyfikacji rocznej uzyskał jedną ocenę niedostateczną z obowiązkowych zajęć edukacyjnych, może zdawać egzamin poprawkowy. W wyjątkowych przypadkach rada pedagogiczna może wyrazić zgodę na egzamin poprawkowy z dwóch obowiązkowych przedmiotów nauczania. W tym drugim przypadku rada pedagogiczna podejmuje uchwałę bez współdziałania z rodzicami, chociaż wychowawca klasy, bądź nauczyciel danego przedmiotu powinni oczywiście rozmawiać z nimi o problemach dziecka.

W nauczaniu początkowym zasadą jest promowanie ucznia do klasy programowo wyższej (tamże, § 20 ust 1). Rada pedagogiczna może wyjątkowo nie promować ucznia klas I-III po zasięgnięciu opinii lekarza lub poradni i opinii rodziców, bądź prawnych opiekunów (tamże, § 20 ust. 9). Promowanie do klasy programowo wyższej w trakcie roku szkolnego ucznia I i II klasy jest także możliwe tylko na wniosek rodziców lub za ich zgodą i po zasięgnięciu opinii poradni (tamże, § 20 ust. 2). Także w tych przypadkach nieobecność rodziców utrudnia elastyczne reagowanie na problemy i osiągnięcia szkolne dziecka i utrudnia proces edukacyjny. Udział rodziców jest również istotny w przypadku promowania ucznia upośledzonego umysłowo w stopniu umiarkowanym lub znacznym. Ucznia takiego promuje się uwzględniając specyfikę jego kształcenia i po porozumieniu z rodzicami, bądź prawnymi opiekunami (tamże, § 20 ust. 5).

3. Realizacja prawa dziecka do zachowania tożsamości religijnej i etnicznej

Rodzice na podstawie Konstytucji są autonomiczni w wyborze wartości wedle których, będą wychowywali swoje dzieci. Mają prawo wychowywać dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem, a władze publiczne i instytucje, w tym szkoła, powinny im w tym pomagać. Dlatego to właśnie **rodzicom przysługuje prawo decydowania o uczęszczaniu ucznia na lekcje religii**. Ustawa o systemie oświaty precyzuje to prawo rodziców. Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców (szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów). Przepisy prawa nie przewidują opiekunów faktycznych dziecka jako tych, którzy mogliby decydować o wychowaniu religijnym małoletnich (Art.12, ust.1 Ustawy o systemie oświaty).

Szkoła (i placówka) ma obowiązek umożliwić uczniom podtrzymanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, w szczególności zapewnić naukę języka oraz własnej historii i kultury. **Odpowiednie zajęcia związane z realizacją tych praw uczniów organizowane są jednak na wniosek ich rodziców** (tamże, Art. 13, ust. 1 i 2). Ponadto uczniowie szkół lub oddziałów, w których zajęcia prowadzone są w języku mniejszości narodowej, mogą przystąpić do egzaminu gimnazjalnego lub odpowiedniej części tego egzaminu w języku danej mniejszości. Realizacja tego prawa uczniów jest jednak uzależniona od decyzji rodziców. **Uczeń tylko wtedy może przystąpić do egzaminu w języku mniejszości, jeśli jego rodzice złożą w tej sprawie pisemną deklarację do dyrektora szkoły.**¹⁸

Można więc stwierdzić, że realizacja jednego z podstawowych praw dziecka wymienianych w konwencjach międzynarodowych, konstytucji i ustawach

¹⁸ § 36 ust 1 i 2 rozporządzenia MEN z dnia 30 kwietnia 2007 roku w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. z 2007 roku nr 83, poz.562).

– prawa do zachowania tożsamości kulturowej i religijnej, także wymaga udziału jego rodziców.

4. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dziecka

Nieobecność rodziców (bądź opiekuna prawnego) znacznie utrudnia także pomoc psychologiczną i pedagogiczną, która może być świadczona dzieciom w szkołach, przedszkolach i innych placówkach systemu oświaty. Zasady udzielania tej pomocy regulują rozporządzenia wykonawcze do Ustawy o systemie oświaty, a przede wszystkim rozporządzenie:

- w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach;
- w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych,
- w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające, działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych.

Większość form pomocy psychologicznej i pedagogicznej przewidzianych w przepisach powyższych rozporządzeń, **wymaga zgody rodziców małoletniego**. Takiej zgody wymaga objęcie ucznia zajęciami dydaktyczno-wyrównawczymi, specjalistycznymi (korekcyjno-kompensacyjnymi, logopedycznymi, terapeutycznymi), zajęciami psychoedukacyjnymi oraz nauką w klasie wyrównawczej i klasie terapeutycznej¹⁹. Dziecko bez zgody rodziców może korzystać jedynie z porad i konsultacji pedagoga lub psychologa i zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia bądź zawodu, ale już badania prowadzone nie tylko przez poradnie, lecz także przez psychologów szkolnych wymagają zgody rodziców. Nieobecność osób odpowiedzialnych za dziecko znacznie ogranicza możliwość przeprowadzenia odpowiedniej interwencji pedagogicznej i udzielenia dziecku skutecznego wsparcia w ramach systemu oświaty.

Analizując problemy związane ze spełnianiem obowiązku szkolnego przez ucznia, którego rodzice są długotrwale nieobecni, wspominałam o trudnościach w odroczeniu obowiązku szkolnego i wcześniejszego podjęcia nauki przez dziecko, wynikające z braku przedstawiciela ustawowego dziecka, który mógłby wystąpić do poradni z wnioskiem o wydanie odpowiedniej opinii. Warto wspomnieć inne sytuacje, kiedy brak osoby upoważnionej do złożenia wniosku uniemożliwia wydanie opinii w ważnych dla dziecka kwestiach. Poza wspomnianymi wcześniej przypadkami poradnie wydają także opinie w sprawach:

¹⁹ § 5 ust 6 Rozporządzenia MEN i S z dnia 7 stycznia 2003 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z 2003 roku nr 11, poz.114).

- pozostawienia ucznia klasy I-III szkoły podstawowej na drugi rok w tej samej klasie;
- objęcia ucznia nauką w klasie terapeutycznej;
- dostosowania wymagań edukacyjnych do potrzeb psychofizycznych i edukacyjnych ucznia, u którego stwierdzono zaburzenia i odchylenia rozwojowe lub specyficzne trudności w uczeniu się, uniemożliwiające sprostanie tym wymaganiom;
- zwolnienia ucznia z wadą słuchu lub z głęboką dysleksją rozwojową z nauki drugiego języka obcego;
- udzielenia zgody na indywidualny program lub tok nauki,
- przyjęcia ucznia gimnazjum do oddziału przysposabiającego do pracy;
- przyjęcia do szkoły ponadgimnazjalnej kandydata z problemami zdrowotnymi, ograniczającymi możliwości wyboru kierunku kształcenia;
- przystąpienia ucznia lub absolwenta z zaburzeniami i odchyleniami rozwojowymi do sprawdzianu, bądź egzaminów zewnętrznych w warunkach i formie dostosowanych do indywidualnych potrzeb psychofizycznych ucznia lub absolwenta²⁰.

We wszystkich wyżej wymienionych sytuacjach, z powodu braku osoby uprawnionej do złożenia wniosku o badanie i wydanie opinii, może oczywiście zdecydować sąd i nakazać poradni wydanie opinii w danej sprawie. Jednak, rzadko zdarza się w praktyce, żeby w przypadkach, kiedy wskazane jest wydanie opinii np. w sprawie dysleksji dziecka, szkoły występowały do sądów. Długoterminowy wyjazd rodziców za granicę i nie ustanowienie opiekuna prawnego, powoduje więc często zaniedbanie dziecka i brak podjęcia na czas działań, które zapewniłyby mu odpowiednią pomoc pedagogiczną i psychologiczną w trudnościach rozwojowych i umożliwiły sukces edukacyjny.

W przypadku małych dzieci i dzieci w wieku przedszkolnym **tylko rodzice (bądź opiekun prawny)**²¹ mogą wnioskować do poradni psychologiczno-pedagogicznej o wydanie opinii o potrzebie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka, od chwili wykrycia niepełnosprawności do podjęcia nauki w szkole, a po uzyskaniu opinii wystąpić o zorganizowanie wspomaganie rozwoju swojego dziecka do gminy.

Orzeczenia: o potrzebie kształcenia specjalnego i o potrzebie nauczania indywidualnego oraz o potrzebie zajęć rewalidacyjno-wychowawczych dla dzieci

²⁰ § 4 ust 1 i 2 Rozporządzenia MENiS z dnia 11 grudnia 2002 roku w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U z 2003 roku Nr 5, poz. 46).

²¹ § 5 ust 1. Rozporządzenia MEN z dnia 18 września 2008 roku w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz. U. z 2008 roku, nr 173 poz. 1072).

i młodzieży upośledzonych umysłowo w stopniu głębokim, **zespoły orzekające działające w publicznych poradniach wydają na wniosek rodziców, bądź opiekuna prawnego**, w żadnym przypadku nie jest możliwe wydanie takiego orzeczenia na wniosek opiekuna faktycznego dziecka. Tylko osoba formalnie odpowiedzialna za dziecko może odwołać się do kuratora oświaty od orzeczenia sprzecznego z żądaniem wnioskodawcy (tamże, § 17 ust 1) i tylko taka osoba może nadać orzeczeniu dalszy bieg, składając wniosek wraz z orzeczeniem do starosty lub wskazanej w Ustawie o systemie oświaty jednostki samorządu terytorialnego (w przypadku orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego) lub dyrektora szkoły (w przypadku orzeczenia o potrzebie nauczania indywidualnego) o zapewnienie dziecku odpowiedniej formy kształcenia, bądź o objęcie go nauczaniem indywidualnym (tamże, § 18, ust 1). Brak rodziców, bądź opiekuna prawnego uniemożliwia wydanie orzeczenia i jego wykonanie.

5. Organizowanie turystyki i krajoznawstwa

Wyjazd małoletniego ucznia na wycieczkę nie jest możliwy bez zgody rodziców sprawujących władzę rodzicielską, bądź opiekuna prawnego. Tylko udział małoletniego ucznia w „wycieczkach przedmiotowych” – organizowanych przez nauczycieli w celu uzupełnienia obowiązującego programu nauczania, w ramach zajęć lekcyjnych nie wymaga zgody przedstawiciela ustawowego dziecka. Wycieczki przedmiotowe to np. wyjście do muzeum podczas lekcji historii, albo do parku lub ogrodu botanicznego w ramach realizowania programu przedmiotów przyrodniczych. Wszystkie inne wycieczki – imprezy krajoznawczo-turystyczne, takie jak: biwaki, konkursy, turnieje, oczywiście imprezy turystyki kwalifikowanej i obozy wędrownie, a także powszechnie organizowane przez szkoły imprezy wyjazdowe związane z realizacją programu nauczania, takie jak: zielone szkoły, szkoły zimowe, szkoły ekologiczne, a także „zwykłe” wycieczki krajoznawczo-turystyczne, nie wymagające od uczestników przygotowania kondycyjnego i umiejętności specjalistycznych, wymagają zgody przedstawiciela ustawowego małoletniego ucznia²². Nieobecność osoby, która taką zgodę może wyrazić znacznie ogranicza możliwość dziecka uczestniczenia w życiu szkoły, zawęża okazje do kontaktów z rówieśnikami, może rodzic poczuć krzywdę.

Co można zrobić, aby w takiej sytuacji pomóc dziecku?

Przepisy prawa nie wymagają żadnej szczególnej formy wyrażania zgody przez rodziców na udział dziecka w wycieczce lub imprezie. Jeśli szkoła ma kontakt z rodzicami przebywającymi za granicą może uzyskać taką zgodę np. korzystając z poczty elektronicznej. Jeśli kontakt podczas pobytu rodziców za granicą jest ograniczony, można wtedy, gdy są w kraju, na przykład na początku roku

²² § 4 i § 8 Rozporządzenia MENiS w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz. U. z 2001 roku nr 135, poz. 1516).

szkolnego, poinformować ich o liczbie i charakterze planowanych wycieczek i imprez oraz zwrócić się do nich o wyrażenie na piśmie zgody na udział dziecka w wycieczkach przedstawionych przez nauczyciela. Jeśli rodzice przed wyjazdem takiej zgody nie wyrażą, a kontakt z nimi jest ograniczony, małoletni uczeń niestety nie może wziąć udziału w wycieczce bądź imprezie. **Rozporządzenie wymaga tu jednoznacznie zgody przedstawiciela ustawowego dziecka, czyli opiekun faktyczny dziecka nie może takiej zgody wyrazić.**

6. Wypadek lub choroba dziecka na terenie szkoły bądź podczas zajęć organizowanych przez szkołę

Sposób reagowania na wypadki, które zdrażają się na terenie szkoły a także podczas zajęć, wycieczek, imprez organizowanych przez szkołę i dotyczą osób pozostających pod opieką szkoły, reguluje Rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach²³. W takiej sytuacji pracownik szkoły, który powziął wiadomość o wypadku, zapewnia oczywiście poszkodowanemu opiekę przez sprowadzenie fachowej pomocy medycznej i w miarę możliwości udzielenie pierwszej pomocy (tamże § 40). O każdym wypadku należy także niezwłocznie zawiadomić, poza innymi wymienionymi w Rozporządzeniu podmiotami, rodziców bądź opiekunów poszkodowanego ((tamże § 41 ust.1 pkt 1). W sytuacji, kiedy szkoła nie ma kontaktu z rodzicami i nie jest ustanowiony opiekun prawny dziecka, szkoła nie może pominąć opiekuna faktycznego. Trzeba w takiej sytuacji zawiadomić o wypadku tę osobę, która na co dzień zajmuje się dzieckiem. Kiedy dziecko zachoruje na terenie szkoły, w sytuacji braku kontaktu z rodzicami, także należy zawiadomić opiekuna faktycznego dziecka. Udzielanie pomocy medycznej dziecku, z którego rodzicami nie ma kontaktu, jest utrudnione. Trudny problem stwarza zwłaszcza wypadek lub poważna choroba dziecka w trakcie nieobecności rodziców. Zgodnie z Ustawą o zawodzie lekarza i lekarza dentystry,²⁴ to przedstawiciel ustawowy małoletniego, a więc matka lub ojciec posiadający władzę rodzicielską, bądź opiekun prawny wyrażają zgodę na leczenie dziecka i wszelkie zabiegi medyczne. Badanie lub udzielenie pacjentowi, jak to sformułowano w ustawie, „innego świadczenia medycznego” bez jego zgody jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy wymaga on bezzwłocznej pomocy lekarskiej, a ze względu na stan zdrowia lub wiek nie może wyrazić zgody i nie ma możliwości porozumienia się z jego przedstawicielem ustawowym (Art.33, ust.1). W takiej

²³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz. U. Nr 6, poz. 69 z 2003 roku).

²⁴ Ustawa o zawodzie lekarza i lekarza dentystry z dnia 5 grudnia 1996 roku, (tekst jednolity Dz. U. Nr 136. poz. 857 z 2008 roku).

sytuacji decyzje o podjęciu czynności medycznych lekarz powinien w miarę możliwości skonsultować z innym lekarzem, a te okoliczności odnotować w dokumentacji medycznej pacjenta (Art.33, ust.2 i 3). **W nagłych, wymagających natychmiastowej pomocy sytuacjach**, np. w razie przywiezienia dziecka, które uległo zagrażającemu życiu wypadkowi, **lekarz może i powinien działać bez zgody rodziców**. W takiej sytuacji nie ma znaczenia czy rodzice są kraju, zajmują się osobiście dzieckiem, ale w danym momencie nie ma z nimi kontaktu, czy przebywają za granicą, a dzieckiem zajmuje się ktoś inny. Dziecko powinno otrzymać odpowiednią, niezwłoczną pomoc medyczną. **Inna sytuacja powstaje, gdy nie jest wymagana pomoc „niezwłoczna”, uniemożliwiająca porozumienie z przedstawicielem ustawowym dziecka i uzyskanie jego zgody**. We wspomnianej wyżej ustawie odróżnia się przeprowadzanie badań od „udzielania innych świadczeń zdrowotnych”. **Na przeprowadzenie badań zgodę może wyrazić także opiekun faktyczny dziecka (Art.32. ust.3), natomiast udzielenie „innych świadczeń zdrowotnych” uzależnione jest od zgody przedstawiciela ustawowego małoletniego, a gdy małoletni pacjent nie ma przedstawiciela ustawowego lub porozumienie z nim jest niemożliwe, wymagana jest zgoda sądu (Art.32, ust.2)**. Lekarz może wykonać zabieg operacyjny lub zastosować metodę leczenia bądź diagnostyki stwarzającą podwyższone ryzyko dla dziecka, po uzyskaniu pisemnej zgody jego przedstawiciela ustawowego lub oczywiście zgody sądu opiekuńczego (Art. 34, ust.3).

Analiza powyższych przepisów prowadzi do wniosku, że przeprowadzenie badań medycznych u dziecka, którego rodzice wyjechali za granicę i dla którego nie ustanowiono opiekuna prawnego, jeśli zachorowało lub uległo wypadkowi nie stwarza szczególnych problemów. Takie badania mogą być wykonane po wyrażeniu zgody przez osobę, która opiekuje się dzieckiem pod nieobecność rodziców i która, jak już wspominałam, powinna być powiadomiona o chorobie bądź wypadku, który miał miejsce na terenie szkoły. Najczęściej faktycznym opiekunem dziecka jest członek rodziny: babcia, ciocia, starsze rodzeństwo. Wyjątek stanowią tu jedynie badania diagnostyczne stwarzające podwyższone ryzyko medyczne, których przeprowadzenie w sytuacji niemożności porozumienia się z rodzicami i nie ustanowienia opiekuna prawnego, będą możliwe dopiero po uzyskaniu zgody sądu. **Większe problemy stwarza konieczność udzielenia „innych świadczeń zdrowotnych”, a w szczególności przeprowadzenia zabiegu operacyjnego. W tych przypadkach żadna inna, poza rodzicami (bądź opiekunem prawnym) osoba, nawet najbliższa dziecku i faktycznie się nim opiekująca, nie może wyrazić takiej zgody. W tej sytuacji leczenie dziecka jest możliwe dopiero po wypowiedzeniu się w tej sprawie przez sąd opiekuńczy.**

Dyrektorzy szkół powinni więc rozważyć powiadomienie sądu o każdym poważniejszym wypadku małoletniego ucznia w sytuacji, kiedy nie ma w kraju osoby, która odpowiadałaby za niego prawnie i mogła podejmować decyzje

dotyczące leczenia, wyrażać zgodę na udzielanie świadczeń medycznych. O takiej sytuacji oczywiście każdy, zarówno szpital, do którego trafia dziecko jak i jego opiekun faktyczny powinien zawiadomić sąd opiekuńczy (art. 572 § 1 KPC²⁵), a jak najszybsze powiadomienie sądu jest w takim przypadku ważne dla dobra dziecka.

Kończąc te rozważania warto przypomnieć, że na placówkach oświatowych **w szczególności** ciąży obowiązek powiadamiania sądu o zdarzeniu uzasadniającym wszczęcie postępowania opiekuńczego z urzędu (art. 572 § 2 KPC). **W każdym więc przypadku, kiedy w ocenie szkoły nie można skutecznie wychowywać i edukować dziecka, którego rodzice wyjechali z kraju, kiedy nie ma możliwości udzielenia dziecku odpowiedniej pomocy ponieważ brakuje osoby, która mogłaby wyrazić zgodę lub złożyć wniosek, jeśli od zgody bądź wniosku zależy możliwość podjęcia określonych działań na rzecz dziecka, szkoła nie tylko MOŻE, ale POWINNA zawiadomiać sąd opiekuńczy.** W takiej sytuacji, jeśli sąd stwierdzi występowanie przemijającej przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej, zawiesi tę władzę i ustanowi dla dziecka opiekuna prawnego, albo w zależności od okoliczności sprawy inaczej ureguluje sytuację prawną dziecka.

B. Obowiązki i zadania szkoły wobec ucznia powracającego z zagranicy

Dzieci i młodzież, które zgodnie z polskim prawem podlegają obowiązkowi szkolnemu bądź obowiązkowi nauki, powinny spełniać te obowiązki także podczas pobytu za granicą. W części I tego opracowania wspominałam, że według Ustawy o systemie oświaty obowiązki: szkolny i nauki są spełniane także wtedy, gdy dziecko uczęszcza do szkoły w innym kraju. Tę kwestię precyzuje rozporządzenie w sprawie organizacji kształcenia dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą.²⁶

Obowiązek szkolny oraz obowiązek nauki może być spełniany w takiej sytuacji przez:

- 1) uczęszczanie do szkoły polskiej za granicą realizującej ramowy plan nauczania,
- 2) uczestniczenie w kształceniu na odległość, prowadzonym przez szkołę polską. Kształcenie takie powinno obejmować realizację ramowego planu nauczania,

²⁵ KPC – Kodeks Postępowania Cywilnego z 17 listopada 1964 roku (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późniejszymi zmianami).

²⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 2 września 2004 roku w sprawie organizacji kształcenia dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą (Dz. U. z 2004 r. Nr 194, poz. 1986).

- 3) uczęszczanie do szkoły w kraju pobytu,
- 4) uczęszczanie do „szkoły europejskiej” działającej na podstawie Konwencji o Statucie Szkół Europejskich²⁷.

Szkoły, zespoły szkół i szkolne punkty konsultacyjne przy polskich placówkach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojсковych zapewniają możliwość spełniania obowiązku szkolnego i obowiązku nauki lub uzupełnienia wykształcenia, w zakresie szkoły podstawowej, gimnazjum oraz liceum ogólnokształcącego dzieciom obywateli polskich przebywającym za granicą (tamże § 1. ust 1). Wszystkie placówki realizują podstawę programową kształcenia ogólnego, obowiązującą w Polsce. Zadania związane z organizacją kształcenia koordynuje Zespół Szkół dla Dzieci Obywateli Polskich Czasowo Przebywających za Granicą, mający siedzibę w Warszawie (tamże § 2.ust 1). Dzieci i młodzież mogą korzystać z kształcenia stacjonarnego lub „kształcenia na odległość”. Jednym z najważniejszych celów wspomnianego Zespołu Szkół jest właśnie umożliwienie uczniom przebywającym czasowo za granicą spełnianie obowiązku szkolnego „na odległość”.

W szkołach polskich działających za granicą przy polskich placówkach i przedstawicielstwach mogą być realizowane:

- Ramowy plan nauczania dla danego typu szkoły
- Uzupełniający plan nauczania

Trzeba dodać, że w szkołach i zespołach szkół przy placówkach dyplomatycznych można realizować zarówno ramowy jak i uzupełniający plan nauczania. Szkolne punkty konsultacyjne realizują wyłącznie uzupełniający plan nauczania

Uzupełniający plan nauczania przeznaczony jest dla uczniów uczęszczających do szkół w kraju pobytu, bowiem obejmuje jedynie kształcenie z zakresu takich przedmiotów jak: język polski, historia, geografia i wiedza o społeczeństwie. Celem kształcenia w ramach planu uzupełniającego jest pomoc dzieciom, które uczęszczają do szkół w innych krajach, aby po powrocie do Polski nie miały trudności w kontynuowaniu nauki. Dzieci i młodzież, które nie uczęszczają do szkół w kraju, w którym przebywają wspólnie z rodzicami, korzystają z ramowego planu nauczania. Uczniowie i absolwenci na zakończenie roku szkolnego lub nauki otrzymują świadectwa, wydawane zgodnie z przepisami obowiązującymi w Polsce.

Podstawą oceniania i klasyfikowania ucznia uczestniczącego w „kształceniu na odległość” są egzaminy klasyfikacyjne. Uczniowie uczestniczący w takim kształceniu mogą przystąpić do egzaminów klasyfikacyjnych na każdym etapie

²⁷ Konwencja o Statucie Szkół Europejskich sporządzona 21 czerwca 1994 roku w Luksemburgu (Dz. U. z 2005r. Nr 3, poz. 10).

kształcenia, w szkole lub w zespole, nie rzadziej jednak, niż co dwa lata (tamże § 7 ust 4 i 5).

Obowiązek szkolny i obowiązek nauki mogą być także spełniane przez uczęszczanie do "Szkoły Europejskiej", dlatego warto wspomnieć o tych szkołach i kształceniu, które proponują. „Szkoły Europejskie” istnieją na mocy wspomnianej już Konwencji o Statucie Szkół Europejskich. Celem działania tych szkół jest kształcenie dzieci pochodzących z różnych krajów, w ich języku ojczystym oraz zaszczepienie uczniom wartości i kultury narodowej równoległe z poczuciem przynależności do wspólnoty europejskiej. Dla osiągnięcia tego celu każda grupa dzieci tej samej narodowości uczy się, od klasy pierwszej do matury, w swojej sekcji językowej, zaś zajęcia rekreacyjne, kulturalne, artystyczne już od przedszkola, prowadzone są w grupach łączonych międzynarodowo. W pierwszej klasie dochodzą języki obce, których dzieci uczą się także w klasach mieszanych. Od poziomu klasy odpowiadającej polskiej pierwszej klasie gimnazjum, pojawia się jeszcze wspólna nauka historii i geografii. Wszystkie te przedmioty nauczane są w języku obcym dla ucznia oraz w grupach mieszanych narodowościowo. W języku ojczystym aż do matury prowadzi się następujące przedmioty: język polski (oczywiście w polskiej sekcji szkół europejskich), matematykę, biologię, chemię, fizykę.

Wszystkie zajęcia, prócz zajęć z języka polskiego, niezależnie od języka wykładu odbywają się według jednakowych, dla każdej sekcji narodowej, programów edukacyjnych, opracowanych przez ekspertów, delegowanych przez każdy z krajów sygnatariuszy konwencji.

Po powrocie z zagranicy rodzice dziecka podlegającego obowiązkowi szkolnemu i obowiązkowi nauki (dotyczy to oczywiście także obowiązku przygotowania przedszkolnego), powinni zapisać je do odpowiedniej szkoły. Szkoła podstawowa i gimnazjum, w obwodzie których zamieszka powracające z zagranicy dziecko, ma obowiązek przyjąć je w poczet uczniów. Ze względu na zróżnicowanie systemów edukacyjnych poszczególnych krajów, sytuacja taka może rodzić dla szkół wiele trudności. Pierwszy problem, jaki się pojawia to:

1. Do której klasy należy przyjąć powracającego z zagranicy ucznia?

Zasady przyjmowania do szkół uczniów, którzy uczyli się w szkołach innych krajów reguluje Rozporządzenie w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do szkół publicznych oraz przechodzenia z jednych typów szkół do innych²⁸. Do klasy programowo wyższej w szkole podstawowej, gimnazjum

²⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i sportu z dnia 20 lutego 2004 roku w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do szkół publicznych oraz przechodzenia z jednych typów szkół do innych (Dz. U. Nr 26, poz.232 z 2004 roku).

i szkole ponadgimnazjalnej przyjmuje się takiego ucznia ((tamże § 19 ust. 1 pkt 3) na podstawie następujących dokumentów:

- świadectwa (zaświadczenia) wydanego przez szkołę za granicą;
- ostatniego świadectwa szkolnego wydanego w Polsce;
- sumy lat nauki szkolnej ucznia.

Dyrektor szkoły musi więc na podstawie świadectwa wydanego za granicą i świadectwa potwierdzającego ostatni rok nauki zakończony w Polsce, określić sumę lat nauki szkolnej danego ucznia i skierować go do odpowiedniej klasy.

O przyjęciu ucznia powracającego z zagranicy do szkoły ponadgimnazjalnej decyduje wyłącznie dyrektor. Nie stosuje się w tym przypadku obowiązujących zasad rekrutacji (tamże § 22 ust 1 pkt 2 a).

Oczywiście lata nauki nie zawsze są adekwatnym wyznacznikiem poziomu wiedzy i umiejętności. Znaczne różnice występujące między państwami i szkołami dotyczące programów kształcenia i wymagań edukacyjnych powodują, że uczniowie kształceni w innych krajach nie zawsze będą w stanie poradzić sobie w konkretnej polskiej szkole. Rodzice w sytuacji znacznych różnic programowych, mogą złożyć wniosek o przyjęcie ich dziecka do klasy programowo niższej. Przede wszystkim należy jednak dążyć do udzielenia uczniowi odpowiedniej pomocy, która umożliwi mu „nadrobienie” zaległości.

2. Jakiej pomocy można udzielić uczniowi powracającemu z zagranicy?

Różnice programowe z zajęć edukacyjnych realizowanych w klasie, do której uczeń został przyjęty powinny być uzupełnione na warunkach ustalonych przez nauczycieli prowadzących dane zajęcia (tamże § 19 ust., 3). Jeśli uczeń nie radzi sobie z nauką, szkoła ma obowiązek udzielić mu pomocy stosując takie jej formy, jakimi dysponuje w stosunku do wszystkich uczniów. Te formy pomocy wspomniane były w pierwszej części, ich dokładne omawianie przekracza zakres tego opracowania.

Warto także zwrócić uwagę na dodatkową formę pomocy, jaka przysługuje repatriantom. Problematyka repatriantów wykracza poza omawiane zagadnienie migracji zarobkowych i ich konsekwencji prawnych, dlatego wspomnę tylko, że na podstawie Rozporządzenia w sprawie rodzajów kursów języka polskiego i adaptacyjnych oraz sposobu ich organizacji dla repatrianta i członków jego najbliższej rodziny, przybyłych do Rzeczypospolitej Polskiej²⁹ zarówno dla dzieci sześciolatków, korzystających z rocznego przygotowania przedszkolnego, jak i dla dzieci i młodzieży podlegających obowiązkowi szkolnemu i obowiązkowi

²⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 maja 2002 roku w sprawie rodzajów kursów języka polskiego i adaptacyjnych oraz sposobu ich organizacji dla repatrianta i członków jego najbliższej rodziny przybyłych do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 67, poz. 4782 z 2002 roku).

nauki, organizuje się w zależności od potrzeb, zajęcia w zakresie nauki języka polskiego i adaptacji w środowisku, a dla uczniów także kursy wyrównujące różnice programowe (tamże § 2).

Jeżeli uczeń powracający z zagranicy ma znaczne trudności, dyrektor szkoły może wystąpić do organu prowadzącego o przyznanie dodatkowej pomocy na podstawie Uchwały Rady Ministrów w sprawie rządowego programu wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży w 2008 roku – „Aktywizacja jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych”³⁰. Według tego programu jednostki samorządu terytorialnego mają pomagać wyrównywać szanse dzieci pochodzących ze środowisk defaworyzowanych społecznie. Na podstawie wspomnianej uchwały np. gmina mogłaby przyznać dodatkowe środki na zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze i edukacyjno-wspomagające dla dzieci powracających, o ile nie są w stanie poradzić sobie w szkole korzystając z dostępnych w niej form pomocy.

3. Czy i na jakich zasadach świadectwa uzyskane za granicą są ważne w Polsce?

Następną istotną kwestią związaną z migracjami jest problem uznawania w Polsce ważności świadectw szkolnych otrzymanych za granicą. Reguluje ją art. 93 USO i rozporządzenie w sprawie nostryfikacji świadectw szkolnych i świadectw maturalnych uzyskanych za granicą.³¹

Świadectwa szkolne i świadectwa maturalne uzyskane za granicą **dzielą się na:**

1. **Uznane za równorzędne polskim świadectwom** ukończenia odpowiednich szkół i świadectwu dojrzałości, **na zasadach przewidzianych w umowach międzynarodowych** (art. 93 ust 1 USO).
2. W braku umów międzynarodowych **świadectwa uzyskane za granicą mogą być uznane za równorzędne** odpowiednim **świadectwom polskim w drodze nostryfikacji** (art. 93 ust 2 USO).

Nostryfikacji świadectw dokonuje „organ nostryfikacyjny”, którym jest kurator oświaty właściwy ze względu na:

1. Miejsce zamieszkania osoby ubiegającej się o nostryfikację,
2. Siedzibę instytucji, w której osoba nie posiadająca miejsca zamieszkania w kraju zamierza złożyć świadectwo uzyskane za granicą (§ 2 Rozporządzenia

³⁰ Uchwała Rady Ministrów Nr 179/ 2008 z dnia 16 września 2008 roku w sprawie rządowego programu wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży w 2008 roku „Aktywizacja jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych”.

³¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 kwietnia 2006 roku w sprawie nostryfikacji świadectw szkolnych i świadectw maturalnych uzyskanych za granicą (Dz. U. Nr 63, poz. 443 z 2006 roku).

w sprawie nostryfikacji świadectw szkolnych i świadectw maturalnych uzyskanych za granicą).

Za równorzędne świadectwu ukończenia polskiej szkoły publicznej uznaje się świadectwo uzyskane za granicą:

1. Jeśli dotyczy szkoły podstawowej i gimnazjum
 - a) gdy przewidziany planem nauczania okres nauki w szkołach za granicą niezbędny do uzyskania tego świadectwa wynosi, w stosunku do szkół podstawowych łącznie co najmniej 6 lat, a w stosunku do gimnazjum łącznie co najmniej 9 lat;
 - b) w przypadku obu typów szkół na pierwszy rok nauki przyjmuje się dzieci nie wcześniej niż w wieku sześciu lat (tamże § 3 i 4).
2. W stosunku do szkół ponadgimnazjalnych, takich jak: licea, technika, szkoły zawodowe
 - a) jeśli przewidziany planem nauczania okres nauki w szkołach za granicą wynosi odpowiedni okres czasu, wskazany w Rozporządzeniu, np. dla liceum ogólnokształcącego 11 lat;
 - b) na pierwszy rok nauki przyjmuje się dzieci nie wcześniej niż w wieku sześciu lat;
 - c) jeśli **zajęcia edukacyjne zrealizowane w szkole za granicą odpowiadają wiodącym zajęciom kształcenia ogólnego** (w szkołach zawodowych i technikach także kształcenia zawodowego) **dla odpowiedniego typu polskiej szkoły** (tamże § 5, 6, 7, 8).

Jeśli ten ostatni warunek nie zostanie spełniony, świadectwo ukończenia szkoły za granicą uznaje się za równorzędne świadectwu ukończenia odpowiedniej szkoły polskiej po zdaniu określonych przez organ nostryfikacyjny egzaminów.

4. Jakie dokumenty są potrzebne do nostryfikacji świadectwa uzyskanego za granicą?

Osoba ubiegająca się o nostryfikację powinna złożyć w kuratorium oświaty:

- a) wniosek o przeprowadzenie nostryfikacji;
- b) oryginał świadectwa lub jego duplikat zalegalizowany przez konsula RP urzędującego w państwie, w którym został wydany dokument, czyli konsul powinien potwierdzić autentyczność duplikatu;
- c) jeśli świadectwo zostało wydane przez instytucję działającą w systemie edukacji państwa będącego stroną konwencji znoszącej wymóg legalizacji zagranicznych dokumentów urzędowych,³² osoba ubiegająca się o nostryfikację

³² Konwencja sporządzona w Hadze 5 października 1961 roku znosząca wymóg legalizacji zagranicznych dokumentów urzędowych (Dz. U. Nr 112, poz. 938 i 939 z 2005 roku).

- składa: oryginał świadectwa albo duplikat, bądź kopię potwierdzoną notarialnie za zgodność z oryginałem (w tym przypadku trzeba przedstawić do wglądu organowi nostryfikacyjnemu oryginał świadectwa lub jego duplikat), albo dołączoną apostille³³;
- d) oświadczenie, że świadectwo nie stanowiło dotychczas przedmiotu postępowania nostryfikacyjnego w Polsce;
 - e) w przypadku nostryfikacji świadectw odpowiadającym świadectwom polskich szkół ponadgimnazjalnym należy także dołączyć dokument przedstawiający przebieg kształcenia (obejmujący wykaz zajęć edukacyjnych, uzyskanych z nich ocen, liczby godzin przeznaczonych na zajęcia edukacyjne);
 - f) tłumaczenie na język polski świadectwa i innych składanych dokumentów sporządzonych w obcym języku. Tłumaczenie powinno być dokonane przez tłumacza przysięgłego wpisanego na listę prowadzoną przez Ministra Sprawiedliwości bądź konsula RP, urzędującego w państwie, w którym został sporządzony dokument (tamże § 14).

Wyjazdy rodziców za granicę i pozostawienie dziecka w kraju, jak również wyjazdy wspólnie z dzieckiem w wieku szkolnym, które w kraju pobytu realizuje obowiązek szkolny, są źródłem trudnych problemów dla polskiej szkoły, zarówno tej, do której dziecko uczęszcza w trakcie pobytu rodziców za granicą, jak i tej, do której wraca do dłuższym lub krótszym okresie edukacji w innym państwie. Celem autorki było przybliżenie nauczycielom i dyrektorom szkół różnych aspektów pedagogiczno-prawnych sytuacji, którą stwarza migracja zarobkowa dorosłych. Szkody, które powoduje w życiu dziecka możemy minimalizować podejmując adekwatne do sytuacji przeciwdziałania. Pokazaniu możliwości takich działań, z podkreśleniem ram prawnych, w których musimy się poruszać, służy to opracowanie.

Mam nadzieję, że przedstawiony tu przegląd przepisów różnych aktów prawnych dotyczących: obowiązku szkolnego, organizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej, postępowania w sytuacji choroby bądź wypadku ucznia, przyjmowania do szkoły dziecka po dłuższym pobycie za granicą i innych problemów zwianych ze szkołą i edukacją pomoże nauczycielom sprostać tym nowym, trudnym wyzwaniom, jakie stworzyły masowe wyjazdy rodziców małoletnich uczniów do pracy za granicą.

³³ Apostille – zaświadczenie na podstawie którego dokumenty urzędowe wydawane na terytorium państwa będącego stroną Konwencji sporządzonej w Hadze 5 października 1961 roku są respektowane na terytorium innego państwa będącego stroną tej Konwencji.

Bibliografia

- Andrzejewski, M. (1999). *Prawna ochrona rodziny*. Warszawa, WSiP.
- Jagielski, K. (1963). *Istota i treść władzy rodzicielskiej, Studia Cywilistyczne*. Tom III.
- Smyczyński, T. (1997). *Prawo Rodzinne i Opiekuńcze*. Warszawa, Wydawnictwo C.H. Beck.

Spis aktów prawnych

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U z 1997 roku, nr 78, poz. 483 z późniejszymi zmianami)
- Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy (Dz. U. z 1964 roku, nr 9, poz. 59 z późniejszymi zmianami)
- Kodeks Postępowania Cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późniejszymi zmianami)
- Konwencja sporządzona w Hadze 5 października 1961 roku znosząca wymóg legalizacji zagranicznych dokumentów urzędowych (Dz. U. z 2005 roku, nr 112, poz. 938 i 939)
- Ustawa o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 roku, nr 256, poz.2572, z późniejszymi zmianami)
- Ustawa o zawodzie lekarza i lekarza dentystry (Dz. U. z 2008 roku, nr 136, poz. 857)
- Rozporządzenia MEN i S w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz. U. z 2001 roku, nr 135, poz. 1516)
- Rozporządzenie MEN i S z dnia 11 grudnia 2002 roku w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno – pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U z 2003 roku, nr 5, poz. 46)
- Rozporządzenie MEN i S z dnia 7 stycznia 2003 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno- pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z 2003 roku, nr 11, poz.114)
- Rozporządzenie MEN z dnia 30 kwietnia 2007 roku w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. z 2007 roku, nr 83, poz.562 z późniejszymi zmianami)
- Rozporządzenie MEN z dnia 18 września 2008 roku w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno – pedagogicznych (Dz U. z 2008 roku, nr 173, poz. 1072)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz. U. z 2003 roku, nr 6, poz. 69)

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i sportu z dnia 20 lutego 2004 roku w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do szkół publicznych oraz przechodzenia z jednych typów szkół do innych (Dz. U. z 2004 roku, nr 26, poz.232)

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 kwietnia 2006 roku w sprawie nostryfikacji świadectw szkolnych i świadectw maturalnych uzyskanych za granicą (Dz. U. z 2006 roku, nr 63, poz. 443)

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 maja 2002 roku w sprawie rodzajów kursów języka polskiego i adaptacyjnych oraz sposobu ich organizacji dla repatriantów i członków jego najbliższej rodziny przybyłych do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2002 roku, nr 67, poz. 4782)

Uchwała Rady Ministrów Nr 179/ 2008 z dnia 16 września 2008 roku w sprawie rządowego programu wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży w 2008 roku „Aktywizacja jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych”